

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА, 4, 1983.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССТВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК, 4, 1983.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF SOCIAL SCIENCES, 4, 1983.

Др МИЛУТИН Р. БУРИЧИЋ

ЖЕНСКА БЕСА
И
КРВНА ОСВЕТА

УВОД

Предмет овог рада је женска беса као узрочник крвне освете у остацима родовско-племенског друштва, који су код нас још сачувани код Албанаца. Та тема није обрађивана.¹

Женску бесу дефинишемо као сакрални, обичајима недопуштени, крвном осветом гоњени, преко неовлашћених посредника успостављени недозвољени однос између мушког и женског пола ради вишења блуди или других тешких деликата у родовском друштву. Под блуди се разуме свака илегална тренутна или трајна веза међу половима, без обзира да ли је заснована ради привременог саживљавања или трајног заједничког живота.

---

¹ Кад сам писао о положају жене у обичајном праву (Милутић Р. Буричић, *Положај жене у шиптарском обичајном праву*, Виша економско-комерцијална школа у Пећи, Зборник радова, књ. II, Пећ 1965, стр. 117—156), нисам имао обавештења о постојању женске бесе. Писци је раније нису помињали. Известиоци мушког пола о њој су дуго ћутали. Тема је осетљива и помињање женске бесе могло би да изазове сумњичења са нежељеним последицама. Док сам сабирао грађу за овај рад известиоци су ми напомињали да истражујем „нечасне“ послове. На опрезност су ми скретали пажњу и неки пријатељи из научних кругова. Но, нико није порицао занимљивост проблема, а постепено сам схватио да „нечасност“ има више правни него морални садржај.

Будући да сам се више од 20 година бавио адвокатским позивом на Косову, процењујем да око четири петине кривичних дела убиства међу Албанцима са села настају због жена. Селман Ука, окружни јавни тужилац у Пећи, сматра да се тачан проценат не може одредити јер се прави мотив прикрива лажним, али он сматра да су у 90% случајева повод убиствима жене. И међу интелигенцијом још постоје заблуде да су државне власти заваљале људе због жена. У тим заблудама има и дифузне патријархалне реакције против еманципације жена.

Одмах треба указати на разлику између бесе и женске бесе. Беса је основни институт обичајног права Албанаца. На узајамном поуздању одраслих мушких особа, посебно оних из једне куће, почива целокупни ред родовско-племенског друштва. Часно је бити човек од поуздања, држати и везивати бесу. Та част почива на сакралном карактеру обавеза за које се одговара животом. Братства немају интереса да због преузетих обавеза губе живот својих припадника. Без сакралног страха нема бесе ни „образа“. Да би обавеза и страх били познати, бесе се везују

Израз женска беса нисам срео у научној литератури. Сличан израз се не среће ни код истраживача народних обичаја српског народа. Израз се ретко среће у разговорима мушких особа код Албанаца. То је табу тема. Али тај израз употребљавају Албанке. Израз сам први пут чуо у фризерском салону Елизабете Хоти из Пећи 17. 03. 1980. После тога сам се уверио да жене често употребљавају тај израз. Ја сам га први пут употребио октобра 1980. године у свом прилогу *Патријархални морал и заштита* (ЦАНУ, Одјељење друштвених наука, Одбор за филозофију и социологију, Округли сто Традиционалне и савремене вриједности Црногораца, Титоград, 24. и 25. октобар 1980, стр. 1—8, рукопис), што сам објавио (*Племенски морал и заштита*, Адвокатура, часопис Адвокатске коморе Србије, год. VI, бр. 4, октобар—децембар 1980, Београд, стр. 50). Пошто није било реаговања, узео сам га у наслов овог рада. Израз је изворан, из народа, и нема сметње да буде прихваћен у научној комуникацији.

Бавећи се методом сабирања народних обичаја (Милутин Р. Буричић, *О методу сакупљања албанских правних обичаја*, *Анали Правног факултета у Београду* 1979, стр. 496—505), учинио сам један пропуст. Сва досадања истраживања обичаја и народног права текла су на основу исказа и примера добијених од извештача мушког пола. Од жена се није тражио активан допринос изучавању обичаја, па ни њиховог положаја. Ни овај рад није богат исказима жена. Албанке, нарочито оне са села, још се фактички налазе у потчињеном положају, па су недоступне за научни разговор истраживачу мушког пола. Научне раднице би од њих можда прикупиле више грабе. Граба за овај рад је једним делом прикупљена и од еманципованих жена у граду. Примери су добијени саопштењима извештача и грабом из судских списа. Многа саопштења учињена су у поверењу. Чување тајне и природе теме намећу велику обазривост код саопштавања извора неких података. Грабу сам сакупљао и посматрањем села, улице и суднице. Моји клијенти ме сматрају припадником албанског фиса Бериша, иако сам по народности Србин. Потребу припадности фису нисам научио од Моргана. Она ми је наметнута од извештача и клијената у жељи да будемо што приснији. Тако смо се боље разумевали и присније комуницирали.

Изгледа да је било крајње време да ова тема буде обрађена. Ако би то и сада било пропуштено, важна обичајна појава могла би да буде за науку потпуно заборављена, што би оставило слободан простор за нагађање шта је проузроковало и још изазива највећи број крвних, а нарочито поновљених освета.

Највише грабе сакупљено је са подручја северне Метохије, која обухвата четири општине — Пећ, Баковицу, Исток и Клину. Оне су настајене са преко 70% албанског становништва. Географске, етничке, економске и културне карактеристике истраживаног терена изложене су у мојим ранијим радовима (*Арбанашка заклетва — беја*, Посебан отисак из књиге *Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена*, ЈАЗУ, књ. 46, Загреб 1975, стр. 8—10; *Чувари бесе*, САНУ, посебна издања, Одељење друштвених наука, књ. 83, Београд 1979, стр. 15—16).

јавно, пред одређеним форумом, најмање једним сведоком. У конституисању бесе учествују само мушке особе. Беса је патријархални институт којим се штите упрожени људи, њихова права и имовина. Посредници у везивању бесе су најпоузданије мушке особе — чувари који се смело ангажују да, без сопствене штете, штите туђа права, гоне вероломнике и одрже муко-трпно створени ред међу измиреним родовима и братствима. Чувари бесе су почаствовани хероји, јаки људи, из моћних братстава, „кућа од барута“. Њима се указује част у друштву на јавним скуповима и гозбама. Код бесе је жена објект права. Беса служи владању мушког над женским полом. И код тзв. бесе жене и детета жена је само симбол мушке заштите упрожених.² У племенском друштву беса је добра узданица, нешто врло блиско *bona fides* у римском праву.

Женска беса је појава која обично претходи беси. Она је основни узрок ремећења обичајно-правног реда и мира. Лица која учествују у ремећењу тога реда или то толеришу сматрају се нечасним, безобразним, инфамним. Женском бесом ствара се непоуздање у основној установи родовског друштва — кући и фамилији. То даље ствара родовско-племенско непоуздање. Женска беса се темељи на сакралном пожртвовању мушких и женских особа из различитих родова у вршењу деликата. И учесници у везивању женске бесе спојени су сакралним страхом. Они излажу ризику свој живот за ремећење обичајно-правног реда. Зато је женска беса обично тајна веза између две особе различитог пола међу којима посредује трећа особа, која омогућава ступање у додир неке мушке особе са женом, изигравајући њеног чувара. Деликти који потичу из женске бесе јесу блуд, прабеж неиспрошене, преотимање испрошене, отмица уда-те жене, прељуба и завера учесника женске бесе на штету личне безбедности и својине патријархалног друштва. Из женске бесе резултирају још и крађа, пљачка, убиство, разбојништво. Женска беса води смутњи и крвној освети. Она је у недавној прошлости била основни узрок међуплеменским ратовима. Посредници у везивању женске бесе сматрају се нечасним. Њима је забрањен приступ у друштво. Бивају гоњени до уништења. Женска беса негира патријархална права мушког пола, друштвену сврху легитимних односа међу половима. Помоћу ње се искључује женска особа као спона у систему допунске заштите стварањем женидбених пријатељстава. Женска беса се сматра „злим поуздањем“, неверством, и могла би се упоређивати са *mala fides* у римском праву. Толерисати женску бесу сматра се инфамним. Ту се „образ“ мора „осветлити“ крвном осветом. Отуда је женска беса основни узрок крвних и нарочито поновљених освета.

² Милутић Р. Буричић, *Беса жене и детета*, Одвјетник, Загреб 1977, стр. 397—404.

Илагање женске бесе и крвне освете подељено је у шест делова.

У првом делу приказан је легални однос међу половима: женидбени обичаји, виргинитет и заштита, негативна виргинитета начелом „чувања образа пријатељу“ и пријатељство као заштитна сврха женидбе. Без тога се не би могло разумети даље излагање.

Други део разматра илегални однос међу половима: женску бесу, учеснике у њеном везивању (блуднице и посреднике), форму везивања женске бесе, њен сакрални карактер, функцију посредника и клопку која се намешта учесницима женске бесе.

У трећем делу су изложени начини гоњења учесника у везивању женске бесе, чување образа и поштења, гоњење посредника и блудника код трабежи неиспрошених, преотимања испрошених девојака, отмице удатих жена, прељубе и гоњења блудница.

Четврти део приказује чување жена од везивања женске бесе, и то помоћу људи, животиња, архитектуре, ношње, поделе рада и кастрационог страха над мушком омладином.

У петом делу разматрају се изишравања и злоупотребе средстава за чување жена — хавала.

На крају су изложени време и историјски услови настанка и одржавања женске бесе, нужност стављања секса у службу заштите и самоодржања и пропадање женске бесе у савременим друштвеним условима.

Рад је прожет исказима живих извештача, илустрован примерима из живота и савремене судске праксе у Метохији. У њему се налазе и компарације које упућују да је слична установа постојала и код Срба у средњем веку.

Први део

ЛЕГАЛНИ ОДНОС МЕЂУ ПОЛОВИМА

У овом делу биће изложени женидбени обичаји, виргинитет и његова негативна начелом чувања образа пријатељу и пријатељство као друштвена сврха женидбе.

1. — Женидбени обичаји

Легални однос међу половима претпоставља да је веза између њих утврђена на начин одређен обичајима. Код Албанаца није било никаквог писаног права, па ни породичног. Обичајно право не познаје писане законе. Оно што се у народу назива Канун Леке Дукађинија није писани закон, већ скуп неписаних правних обичаја.³

³ Милутин Р. Буричић, *Да ли је постојао Закон Леке Дукађина*, Адвокатура, Београд, година II, бр. 2, април—јуни 1976, стр. 54—56.

а) Проводација

За ступање у дозвољену везу мушкарца и жене потребно је познанство господара њихових кућа, просидба, веридбени уговор, плаћање откупнине за девојку и примопредаја веренице господару куће момка о свадбеним свечаностима.

Неопходно је да се упознају господари кућа које се намеравају ородити. Без њихових изјава не може се закључити веридбени уговор као основ будућег пријатељства две куће, два братства и фиса. Познанство момка и девојке није ни потребно ни дозвољено. Бајрам Хусај, директор „Водовода“ у Пећи, саопштава 6. 05. 1980. године да се до 1960. године момак и девојка углавном нису познавали. И код Срба у средњем веку момак није могао видети девојку пре женидбе. У песми „Женидба Митра Јакшића“, овај је годинама бесплатно дворлио војводу Јанка да би га прокиња довела у везу са девојком којом се оженио.⁴ Ни вереница није познавала момка, што се види из народне песме „Опет уочи свадбе“, где девојка чезне да види Петра вереника — је ли леп и добар колико га хвале.⁵ Код Албанаца, момак који има господара куће не стара се о својој женидби, нити девојка има право да мисли о својој удаји. То је дужност њене браће или браће од стрицева — каже Бечов.⁶ Насупрот томе, момак који нема родитеља може мислити о својој женидби.⁷

Господаре кућа интересује са киме ће се ородити. Желе пријатеље из јаких кућа, добра соја и рода, часне људе који чувају бесу. Пошто често таст не познаје будућег зета, ни свекркар будућу снаху, међу њима посредује просац, проводација (alb. msit). Он хвали момка и његове претке код будуће тазбине, а будућу снаху и њен род код свекра, описује поштење зета итд. Бечов каже да проводацију ангажује кућа момка или девојке⁸. Известиоци из Метохије саопштавају да га ангажује кућа момка. Ахмет Фетаху (51), земљорадник из Бураковца, саопштава 9. 05. 1980. године да је дужност проводације да код девојачке родбине хвали момка: да је леп, стасит, поштен, из јаке куће, богат, са великим бројем стоке, добрим имањем и кућом, да је при завршетку студија, да ће постати функционер са добром платом итд. Све то треба толико да увелича пред господаром девојачке куће да би деловало сугестивно („када бих имао своју девојку дао бих је оберучке“). Посебна му је

⁴ Вук. Стеф. Караџић, *Српске народне песме*, II, „Просвета“, Београд 1958, стр. 597 и даље.

⁵ Оп. cit., I, стр. 9.

⁶ A Shtjefan Konst. Gjeçov, *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër 1933, пар. 31.

⁷ Оп. cit., пар. 30.

⁸ Оп. cit., пар. 37—38.

дужност да утврди је ли девојка слободна⁹, тј. да није претходно верена, како би се избегле крвне заваде. Тако треба да чини док је испроси. Истоветна установа још постоји и код Срба на Косову, и зове се наводацирање. Наводација убеђује родитеље да обећају своју кћерку неком момку. Он има право да наплати своје ангажовање. Та награда назива се код Албанаца *msitnija*, а код Срба: давање пара у тамину (Саопштење Зарије Поповића, судског поротника из Коша код Истока, од 9. 05. 1980. године). На почетку овог века награда провотацији износила је 50 гроша и пар кожних ципела¹⁰. Зарија Поповић саопштава да је 1937. године платио новодацији Ристу Карабешу из Томанца 500 динара као награду за просидбу његове садашње жене. Бајрам Хусај саопштава да је та награда 1980. године била код Албанаца 40.000 динара.

Блажо Станковић (68), адвокат из Приштинe, каже 2. 05. 1980. да на Косову постоји наводацирање као занимање. Професионалне провотације будно прате коме се рабају женска деца, како изгледају у детињству, ко су им родитељи, информишу се где има незаручених девојака и уз велику награду просе их по налогу господара кућа неожењених момака. Они се годинама занимају да испросе девојку. Један провотација из Метохије четири године је посећивао кућу у Призрену да добије обећање да ће се девојка верити за одређеног момка. Кућа девојке је затезала јер село момка није имало добре воде за пиће. Момак је морао да направи бунар пре него што му је девојка обећана. Професионалне провотације имају солидне приходе од тога занимања. Момак и девојка упознају се по чувењу и описима које су њихови родитељи добили од провотација.

Улога провотације углавном се завршава закључењем веридбеног уговора. Његов се посао може продужити ако се господари кућа договоре да се преко провотације исплаћује цена за девојку.

б) Веридбени уговор

То је следећа етапа у процедури која претходи легалној женидби. Просац, односно провотација, са господаром куће и неколико рођака будућег вереника посећује огњиште господара куће девојке. Ту царају ватру да заискри, што изгледа симболизује њихову жељу да се множе као варнице. После обода закључују веридбени уговор, којим се утврђују предмет и цена. Господар куће девојке изјављује да им поклања ту и ту девојку, стару толико година именујући јој оца. За сваки поклон мора се дати ударје, које се код веридбеног уговора утврђује на

⁹ Оп. cit., пар. 39.

¹⁰ Оп. cit., пар. 38.

вредност половине мушке крви. На почетку овог века цена за девојку износила је 1.500 гроша, а сада, према саопштењу Бинака Берише (74 г.) из Ромуна и Ислама Елезаја (66 г.) из Клиничине (16. 5. 1979.), од 80.000 до 150.000 динара. Није коректно рећи да је то купопродајна цена веренице. Девојке се вреднују крвљу, а крв се не продаје него поклања. Али за крвни дуг се мора платити крвнина, а за поклон девојке износ који се плаћа за пола крви.

Данас сав износ цене не задржава господар девојачке куће. Дошло је до једне хуманије еволуције. Део добијене цене употребљава се за набавку девојачке опреме. Колико ће се употребити за девојачку опрему зависи од увиђавности родбине. То се не утврђује веридбеним уговором. Момак треба да је задовољан макар му невеста дошла и без опреме. Нема право на рекламацију количине или квалитета опреме.

Девојачка опрема назива се *чеиз*, а у селима се каже само ствари (alb. *tjeshha*). Данас су, нарочито по прадовима, чести случајеви да се сав износ цене употреби за набавку *чеиза*. Чак и по селима има кућа које уз девојку опреме више *чеиза* од добијене цене. Али по селима та еволуција није отишла далеко. Родбине момка и девојке не договарају се шта ће бити купљено за опрему девојке, како је било у црногорским и херцеговачким селима крајем XIX века. И код Срба на Косову плаћала се цена за девојку. Зарија Поповић саопштава да је 1937. године својој тазбини платио за садању жену 4.500 динара — износ довољан за куповину 5 волова. На име девојачке опреме добио је малу противувредност. Остатак је задржала тазбина. Све то из далека подсећа на народну песму „Женидба Бурђа Смедеревца“, који је морао за просидбу и откуп девојке потрошити три товара блага и хиљаду дуката.¹¹ Остаци обичаја откупа девојке, али у рудиментарној форми, могу се срести и у околини Ужица.¹²

Предбрачног испита вереника нема код Албанаца — ни код католика ни код муслимана. Црква нема увида у то ко је са којом верен. Све се ради без њеног знања. Тек у последње време католички свештеници на Косову успевају да обаве предбрачни испит младенаца, а затим три недеље узастопце објављују, после мисе, имена верених. Тако стављају до знања верницима да нико не препроси девојку јер би запао у дуг крви (Микељ Марку, 50 г., адвокат из Пећи 2. 04. 1980. године).

¹¹ Вук. Стеф. Карацић, *op. cit.*, II, стр. 455—456.

¹² На свадби у Београду, 1. маја 1980. године, родбина је невесту из околине Ужица била затворила у скровитој просторији куће. Испред неколико врата која су водила у њену одају били су постављени чувари. Девери су морали да плате сваком од њих по 500 — 1000 динара да дозволе пролаз ка невести, која је већ одавно живела са младожењом и била правидна.

в) Сватови

Пошто се исплати цена до последњег динара, уговара се свадба. Пре исплате цене тазбина одбија да преда девојку.¹³ Свадба се уговара у „одређени дан“. То је термин којег се обе стране морају стриктно придржавати, када се вереница има предати братству вереника. Термин се не може померити ни у случају смрти у једној од орођених кућа. Тога дана врши се најсвечанији чин, добија се у државину мужа жива „крв“ другог братства. Обе стране припремају свечаности, јер одређеног дана треба да пођу сватови за девојку.

На Косову број сватова се обично не уговара. То зависи од имовинских могућности момка. За дочек у кући невестине родбине нема озбиљнијих издатака. Ту се не приређује весеље сватовима, нити има гозбе. Родбина девојке је забринута и ожалашћена. Кућа невесте послужи их само кафом и дуваном, после чега сватови напуштају пријатеље.

У друштву остатака племенске оружане демократије сватови још личе на оружану скупину, чија је дужност да прими вереницу из очевог дома и заштити је док дође у мужевљево кућу. Без сватова невеста би могла бити опљачкана. Тај обичај у окрњеном виду задржао се све до сада у разним крајевима наше земље, без обзира на то што постоји организована јавна безбедност па се и не помишља на отмицу жена. Код Албанаца се најбоље може видети да су сватови мање гости а више оружана скупина. Као и код Црногораца, има случајева да сватове предводи барјактар, а сада све чешће са заставом.

По обичају невеста се не даје без сватова. Вереник не сме да одведе вереницу без њих, нити да је прими у кућу ако му сама дође. Тиме би узео образ тазбини и пао у дуг крви. М. Б. (68), домаћица из Добруше, саопштава 16. 06. 1979. год. да је пре десетак година неоткупљена вереница сама дошла веренику из куће У. у Каличанима. Тазбина је оптужила зета за дуг у крви, па се морало платити тазбини крвнина — пола крви за откуп девојке, а друга половина за образ, и тако се помирити.

Али има изузетака. То бива када родбина девојке треба да буде јавно понижена пред кућом момка и јавношћу. У околини Клине мировно тело обавезало је Н. Ш.-а да на име дуга од пола крви доведе своју кћерку М. и поклони рањеном зету аутомобил. Довођењем своје одиве у кућу зета морала се доказати своја покорност пријатељима (саопштења Николе Шабанаја и Микеља Марка из Клине од 1974. године). Блажо Станковић саопштава други пример:

Неки сељак из Граданца код Штимља трговао је својим кћерима и за то био осуђиван. Поред цене из веридбених уговора

¹³ Чувари бесе, *op. cit.*, стр. 104 и 105.

тражио је додатне суме као услов да преда девојке вереницима. Пошто није могао да издржи уцењивање таста, вереник му зароби сина и посла ултиматум да ће га убити ако му у фиксном року не буде доведена вереница у кућу. Таст му 1979. године доведе кћерку, а зет му ослободи сина. Такав пример је разумљив за друштво које зна да мора поштовати сакрално право према коме се за обавезе одговара животом.

г) Примопредаја невесте

По обичајном реду сватови примају вереницу у кући њених родитеља. Они немају могућности да је виде. Господар родитељског дома предаје је господару куће момка. Овај је преузима у заштиту, тако што невеста иде за њим неколико корака. То подсећа на смену страже. За њено чување до удаје одговарао је господар њене родбине, па предаје дужност господару куће мужа. Господар мужевљеве куће предводи је до покривених кола у којима се налазе жене. Затим крећу сватови са невестом и девојачком опремом. Они иду испред кола у којима су жене. Испред и иза тих кола налази се мушка стража. Посебно се чува невеста да је ко не отме или промени у путу (Микељ Марку, 12. 04. 1980. године).

По доласку у кућу момка, жене уводе невесту у ложницу. Сватови се построје као војска и овлашним шамарањем принуђавају момка да одмах пође вереници, да је види и одмах подели брачну постељу. За то време пред ложницом дежура једна од жена из куће мужа. Њена дужност је да, после сусрета младенаца, према траговима на постељи, обавести господара куће о виргинитету невесте (Мустафа Радонићи, адвокат из Пећи, 10. 07. 1980. год.). Господар куће оглашава виргинитет невесте заповешћу да се скину покривачи са кола у којима је доведена. То значи да неће бити враћена у родитељски дом већ је примљена у кућу мужа као поуздана жена. Затим настају весеље и гозба сватова.

Тако настаје легални однос међу половима. Ислам је настојао да то допуни венчањем, али код Албанаца увек не успева. Католичка црква је прописала верски обред венчања, у чему успева. Али и код католика се врло често девојка прво доведе у ложницу и обави свадбено весеље, па ако је прими господар куће као поуздану, враћа је у род где остаје неколико недеља, одакле је враћа са момком на венчање, кријући од свештеника раније свадбено весеље и полни однос (Микељ Марку, 2. 04. 1980. године).

2. — *Виргинитет и заштита*

Обичаји захтевају да невеста при доласку у мужевљев род буде виргина. То није гола жеља мужа да добије жену која није дефлорисана нити се може разумети само осећајем његове љубоморе према предбрачном партнеру или страхом од ванбрачног материнства. Узрок је дубљи и треба га тражити у страху од недостатка ефикасне заштите личности и имовине у племенском друштву. Муж хоће жену у коју се може поуздати да га неће изневерити, покрасти и радити му о глави.

Предбрачно дефлорисана је неверница. Она се није у свом роду показала да може бити верна. Илегално је везала женску бесу са другим мушкарцем, са илегалним партнером, по чијем налогу је спремна да учини сва зла која могу угрозити личност и имовину њених чувара. Злочини могу бити различити: убиства, освете, тровања, крађе, подвођење жена, ванбрачна деца. Постоји страх од спремности дефлорисане невесте да учини сваки деликт по налогу свог предбрачног партнера. Од невернице се не може ништа сакрити. Она може проказати недела која учине њени чувари. Беса коју је дала предбрачном партнеру искључује верност мужу. Ни муж ни господар његове куће нису сигурни да од ње могу сакрити своје радње и намере, поверити јој кућу и имовину. И од верних жена мушкарци сакривају планове које кују у својој зборници.

Невеста која је сачувала виргинитет код оца сматра се да ће бити верна и дому. После удаје добија мужа који ће јој задовољити сексуалне потребе, хранити је и бранити, са којим ће имати пород. Тако се код ње неће родити жеља да веже бесу са другим мушкарцем ван мужевљеве куће. Виргинитетом доказује да се у њу може имати поуздање — (alb. uzdaја).

Обично прве брачне ноћи муж тражи да му жена да бесу да неће с другим одржавати полне односе. То обећање важи за будуће. Али оно не представља довољну гаранцију за верност жене. То је беса без чувара. И без добијања те бесе, муж је овлашћен да убије жену због блуди. Он ју је кушио и сматра да је може и убити.

И родбина вернице настоји да сачува виргинитет одиве. То не чини из обзира данашњег морала. Морал и право старог света били су изједначени. Свака морална норма била је истовремено и правно, са санкцијом у последицама. У племенском друштву није развијена елика на темељу спекулативне филозофије и религије. Постоји природна правна филозофија, чија је аксиома да без страха нема образа. Родбина се боји предбрачне дефлорације одиве.

Предбрачна дефлорација могла би да буде разлог да муж врати одиву родбини. То би разорило пријатељство које се хтело успоставити ради стварања заштитничког оружаног са-

веза кућа и братстава. Том заштитом допуњава се заштита коју свакој кући дају братство и фис. Затим, враћање одиве у род представља рекламацију на манљиву робу. Одива се још у роду покварила. Таква рекламација обешчашћује родбину. Девојка враћена као кола сломљена — гласи албанска народна пословица. Враћање одиве довело би до спора са зетом око женидбених трошкова. Тазбина би била дужна да плати штету. Са друге стране, враћена одива не може се поново продати. Нико не жели да купује покварену робу, коју би из безбедносних разлога са страхом држао у кући. Не купује се туђе зло за своје паре — каже народ. Кућа одиве губи поштење и сматра се неспособном да сачува своје жене. Друге одиве из исте куће тешко би се удале за добра пријатеља. Безобразна родбина доживљава социјални пад. Она може да комуницира са себи равнима по образу и поштењу. Уместо да момак плаћа наводацију да му испроси добру девојку, кућа одиве би морала да га плаћа да јој помогне у удаји, макар за момка слабијег соја и рода. То води успостављању пријатељства са тањвином од које се не очекује јак одбрамбени савез. Све то наводи родбину да убије сваког ко узме образ одиве.

Враћање одиве охрабрило би људе да вежу женску бесу са туђим женама. То би водило отмици жена без плаћања цене. Најпраженија роба племенског друштва — жене — била би разграбљена. Зато родбина не дозвољава ни веренику сусрете са вереницом пре оно што је предала господару његове куће. Вереник који би успоставио предбрачни однос са вереницом узео би образ њеној родбини и пао у дуг крви. Пред страхом од крвних завада родбина тражи да одива буде верна роду и дому.

3. — *Негирање виргинитета начелом чувања образа пријатељу*

Сватови утичу на момка да што брже упозна невесту, како би пријатељство међу орођеним братствима било на несумњив начин потврђено. Хтели би да се виргинитет много не проверава, да муж буде задовољан тиме што се оженио. Али има момака који проверавају и рекламирају виргинитет невесте, а жена које рекламирају полну потенцију мужа.

Момак, пре полног акта, обично испитује невесту је ли коме другом дала бесу. Невеста га може преварити изјавом да је невина или, ако јој се не свиђа, да је пре брака дала бесу другоме. Тако се при првом познанству сваки момак боји да може бити преварен на један или друпи начин (Шаћир Бакова, 48 г., адвокат из Пећи 31. 07. 1980.). Ако буде преварен, може бити и оштећен. Ако је невеста дала другом бесу, угрожена му је безбедност. Ако враги жену у род, разара пријатељство и губи трошкове женидбе. Рачуница му показује да је боље да

задржи дефлорисану невесту, него да штетује женидбене издатке и изгуби жену коју је једва откупио. Везу жене са предбрачним партнером може да прекине, а женидбене издатке тешко да наплати. Из тих разлога радије прихвата начело чувања образа пријатељу, што претпоставља одустанак од рекламације виргинитета. Осим тога, ту је и шири друштвени интерес. Ако би се невеста вратила, њен род би био црна образа, што не чува жене, па би морао да тражи и убије предбрачног партнера своје одиве. Зато Рамо Љајић (65 г.) из Пећи 7. 04. 1980. г. каже, да је боље сачувати образ пријатељу него подићи цркву или цамију.

То начело прихватили су и обичајни судови (alb. pleqniја). Момку који рекламира виргинитет пре сношаја каже се да је преварен зато што се не свиђа невести. Ако га рекламира после сношаја приговара му се да није стручан за утврђивање невиности жена. У оба случаја губи жену. Разлика је само у томе што у првом случају задржава девојачку опрему, знатно мање вредности од цене плаћене за невесту, а у другом губи жену и девојачку опрему. Враћена невеста лако се удаје за „јунака“ који је може сачувати од веза са другим мушкарцима. Тада се каже да је неко својим парама другог оженио. Став обичајног суда види се из примера који саопштава обичајни судија Брахим Хоца (63) из Јуника 10. 06. 1980. г.

Пре годину дана момак из околине Призрена хтео је да отпусти невесту зато што му није дошла невина. Братство га је саветовало да може задржати девојачку опрему и захтевати од тазбине износ од 100.000 динара колико је платио за невесту. Тазбина се противила. Наста опасност од крвне заваде. Странке се сложиже да им известилац пресуди. Он узе чуваре бесе да ће бити како он буде одлучио. Известилац пође у кућу момка који му је признао да је обавио полни однос са невестом. Известилац не прихвати његов навод о предбрачној дефлорацији невесте зато што момак није стручан за утврђивање виргинитета. Момак понуди као доказ испитивање невесте. Известилац одби са образложењем да жена није сигуран сведок зато што је муж претходно поучава и принуђава што ће рећи. На крају, известилац рече да се спор расправи заклетвом са саклетвеницима. Ако се муж са 12 саклетвеника закуне да није поучавао невесту како ће сведочити, онда је може вратити у род и задржати њен *чеиз*. Ако се не закуне са саклетвеницима, губи и *чеиз* и жену. Муж се није могао заклетити, па су чувари бесе одмах извршили одлуку. Натоварили су невесту и *чеиз* на камион и вратили је у род. Она се убрзо удала за јунака. Нови муж је добио жену и њен *чеиз* без пара. Сачуван је образ тазбини, која би морала да убије свог рођака кога је муж наводио као родоскврнитеља.

Ко изведе жену на плећнију остаје без ње. То је правило албанског обичајног права. То знају момци и господари њихових кућа, па се виргинитет ретко рекламира. Не исплати се отпустити жену и штетовати женидбене трошкове, својим новцем женити друге људе.

Куповина жена сукобљава се са начелом виргинитета, а предбрачна дефлорација са потребом поуздане заштите личности и имовине. Те противречности се превладавају јачањем ефикасне јавне безбедности коју организује држава и еманципацијом жене. Купопродаја се још задржала, а виргинитет је практично жртвован.

Код Срба и Црногораца било је немогуће рекламирати виргинитет. Постојала је установа девера, који, прве неколике ноћи, спавају са невестом као са сестром. Девери се помињу у средњем веку, што се види из песме „Женидба Имраор Ненада“, где снаха убија девера који покуша да је обљуби, и из песме „Бећир-бег и Диздаревићи“,¹⁴ где девери обљубљују снаху и убијају јој мужа. Ако би момак рекламирао виргинитет, тазбина би одговорила да је девојку предала невину деверима. Момак би морао да оптужи и девере. То би довело до крвне заваде у братству мужа.¹⁵ Зато известиоци саопштавају да се код Црногораца не рекламира виргинитет. То чине наводно Цигани. Албанци нису увели установу девера, зато што су се ослањали на куповину жена и на чување образа пријатељу, тј. на штету коју би претрпели отпуштањем жене и враћањем *чеиза*.

Редак је случај рекламације чедности код Албанаца данас. Микељ Прекпаљај (69) саопштава 30. 07. 1980. случај неког момка из околине Штимља који је отпустио невесту због предбрачне женске бесе. Брањо сам невесту коју је муж тужио за развод брака због предбрачне дефлорације. Господар куће је принуђавао сина да задржи невесту, али је момак побегао у гаражу предузећа, где је спавао док се није развео. Садик Мироци (38), професор из Јуника, наводи пример лекара који се вешто снашао да врати дефлорисану и добије виргину. Он 10. 07. 1980. каже:

Пре извесног времена, лекар направи свадбу и, пре односа са невестом, упозори је да је стручан да провери невиност. Тражио је да му право каже је ли пре брака дала бесу другоме. Она му именовала момка са којим је предбрачно живела. Лекар је одмах аутомобилом одведе у кућу тог момка, чијем господару саопшти случај. Момак призна тачност навода па га господар куће ожени том невестом. Тиме паде у обавезу према лекару. Изведе своје три неиспроше-

¹⁴ В. Караџић, *op. cit.* II, стр. 603 и 605, 606.

¹⁵ М. Буричић, *Улога девера у сузбијању крвних завада и освета* Адвокатура, Београд, број 2, 1981. г. стр. 56—59.

не кћери да између њих лекар изабере себи жену. Виргина се сама јави и лекар је одведе кући. Зачућеним укућанима испричао је о чему се ради. Сватови су му честитали што је био сналажљив и успоставио пријатељство између три куће.

Готово истоветан пример наводи и Бајрам Хусај, с тим што је пре 15 година муж на Косову добио од невесте признање са ким је свезала предбрачну бесу. Муж је одвео томе момку и добио другу жену (исказ од 1. 04. 1980).

И зет је дужан да чува образ тазбини. Он мора да крије предбрачни однос са невестом. Док је у родитељском дому не треба ни да је види. Између кућа С. и Ш. у околини Клине било је дошло до крвне заваде, зато што је момак ради просидбе усамљено разворао са девојком. Сувише слободни зет био је тешко телесно повређен. Касније су се помирили и дали му исту девојку за жену.¹⁶

Предбрачна правилност кћери тежа је од смрти у кући. Њен господар дужан је да пронађе предбрачног оца и све посреднике, да убије блуднике са дететом. Будући зет не сме дозволити да му вереница остане предбрачно правилна. У једном селу код Баковице баба је заклала своје унуче иако је знала да је ванбрачни отац вереник њене кћери. Њему је претила опасност да западне у крвни дуг због узимања образа пријатељу.¹⁷ Зато момак који је одржавао предбрачне односе са вереницом не дозвољава контролу његове прве брачне постеље већ је сам намешта. Боји се да би се могло јавно разгласити узимање образа пријатељу. (Исказ Мустафе Радоњићија од 7. 07. 1980). У старој Херцеговини и Црној Гори поп није хтео да венча правилну невесту. Говорило се да би то било „венчавање жене са дететом“ (Исказ Иване Буричић, 83 г., домаћице из Пећи, од 11. 01. 1981). Албанци су нашли практично решење. Рамо Љајић из Пећи саопштава 7. 12. 1979. да се дете рођено из предбрачног односа вереника са вереницом не признаје легитимним из страха од тазбине, али се вештачки усваја, добије презиме оца и наслеђује. Ево пример:

Неки хоца из Б. ожени сина, чија невеста прве брачне ноћи роди мушко дете. Нико није рекламирао правилност невесте. Хоца уреди да се дете у току ноћи изнесе пред дамију па ујутру објави пред цематом постојање наחותа, које ће за севап узети. Хоца је однео дете кући, дао снахи да га доји, дао му своје презиме. Уз природне родитеље је одрасло и наслеђивало. Тиме је сачуван образ пријатељу, а највероватније и живот младожењи због предбрачних односа са невестом.

¹⁶ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 9/71.

¹⁷ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 100/73.

Иако је преовладало начело чувања образа пријатељу, има случајева да се дефлорисана врати у род и жртвују женидбени трошкови. То се среће код родоскрвњења, тј. када рођак обе-шчисти верену рођаку. Момак нема више поверења да пошаље жену у посету роду. То му онемогућава одржавање пријатељских веза, па рекламира дефлорисаност са рођаком. Када је, пре рата, Албанац из Скопља вратио невесту њезином оцу, био је понуђен кафом, коју је одбио и показао шупљу чашу. Тиме је ставио до знања да нема пријатељства са нечасним људима. Отац невесте утврди да је одржавала предбрачне односе са рођаком, којег убије. Затим је зет поново посетио тазбину и, сада код људи који су осветлали образ, попио кафу и одвео другу кћер за жену.¹⁸ Сличан случај био је и у Њујорку. Албанац је вратио дефлорисану кћер Б. К., рекламирајући преступ са рођаком Н-ом, којег је убио 1977. године.¹⁹ За такав преступ код Црногораца је извршавана казна камено-вањем (гомила). Тамо се ни коњ није пуштао да оплоди кобилу која га је ождребила. Према обичајима у Рутову, муж има право да утврђује ко је дефлорисао невесту и да га убије, да невесту врати у род и оцрни образ кући своје тазбине која је није сачувала (Бајрам Хусај 1. 04. 1980).

Но и када се не рекламира виргинитет није извесно да су се укућани помирили са дефлорисаношћу. Предбрачни партнер је угрожен пошто га жена прокаже. Њега не гони тазбина, већ кућа мужа. Она му може наместити клопку. Може га намамити преко исте или других жена на нову блуд, а може га и убити уз или без наместања лажног повода. Шаћир Бакова саопштава пример 31. 07. 1980:

Момак из Пећи оженио се 1948. дефлорисаном невестом из Вучитрна. Принудио ју је да му каже са киме је везала женску бесу. Преступника је позвао на свадбу и убио га у Пећи. Убица је затим био у одметништву док је ухваћен и предат суду.

Муж може забранити отпуштеној невести преудају.²⁰ Може наместити лажан повод и мотив да убије предбрачног блудника. То се види из примера који се недавно десио у околини Баковице: Момак из куће А. оженио се 1979. г. Три дана није скидао покриваче са трактора на коме је довезао невесту. То је био знак да невеста може бити враћена у род због везивања женске бесе. Следећег дана дође до оружаног сукоба између укућана момка и његових суседа из куће И. У оружаном сукобу учествовало је 14 лица.

¹⁸ М. Буричић, *Забрана родоскрвнућа*, Одвјетник, бр. 11—12, Загреб 1979, стр. 402.

¹⁹ Оп. cit. стр. 403.

²⁰ М. Буричић, *Забрана преудаје*, Одвјетник, бр. 5—6, Загреб 1979, стр. 179—183.

Резултат — 3 мртва и више рањених. Погинули су младожења и сумњиви преступник. Пред судом су обе стране прећутале прави разлог боја. Навели су као повод обрачуна гомилу песка у реци, чега је било довољно за обе куће. Суд се није упуштао у утврђивање правог разлога, нити хтео да саслуша невесту, већ је као повод прихватио гомилу песка.²¹ Старији људи и обичајни судије су објашњавали да је прави разлог то што са невестиног трактора данима нису скидани покривачи, да ту има „нешто“ због чега ни једна страна јавно не износи истину. Нападаци се боје да би узели образ пријатељу и штетовали цену плаћену за невесту, а нападнути да би изгубили крв по резону правних обичаја.

По правилу образ пријатеља не чува се кад је овај нејак и када се може постићи материјална добит оптужбом за пребрачну дефлорацију невесте. То се види из једног бракоразводног спора:

После двадесетогодишњег заједничког живота у браку, жену Н. Б. из околине Пећи оптужи муж да је другом пребрачно дала бесу и одржавала недозвољене односе. У одговору на тужбу она објашњава да је муж тужи из интереса. Њен девер убио је брата од стрица пре осам година и осуђен од државног суда. Али кућа убијеног по обичајима тражи крвнину од њезиног мужа, који је са убицом живео у кућној заједници. Оштећени прете осветом. По обичајима, тужилац може да одбије плаћање крвнине ако отера жену и тиме докаже да је брат убио због блуди, али то мора урадити одмах. У конкретном случају то не би могао постићи обичајним редом, јер није отерао жену приликом убиства рођака. Али рачуна да може отпустити жену пред државним судом и тако избећи плаћање крвнине. За износ крвнине могао би да купи две млађе жене. А од Н. и њене родбине не боји се зато што су инокосни да би га смели убити и опрати образ.²²

То је редак али карактеристичан пример. Убијањем уз истеривање жене убица се може ескулпирати од крвног дуга, а крвнину употребити за куповину других жена. Зато обичајни судови не прихватају правдање поводом блуди ако чувар жена није затекао мушкарца са „развезаним учкурор“.

И невеста је дужна да чува образ мужу. Њена рекламација да је муж импотентан не може се уважити. Тиме би се мужу узео образ и разорило пријатељство са тазбином. Коначно, ако је један из куће импотентан нису остали. Жену је купила мужевљева кућа, па је може узети девер, бар код Албанаца

²¹ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 13/80.

²² Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 457/80.

муслимана. Ево примера који саопштава Брахим Хоца 10. 06. 1980. г.:

Пре извесног времена, побеже невеста својим ујацима у намери да напусти мужа. Жалила се да је импотентан. Муж са својом тазбином уреди да спор расправи известилац. Овај изда наредбу да се жена привремено смести код родитеља. Ту ће бити боље чувана него у ујчевини. Утврди да муж са њоме није имао полне односе. Док је жена тврдила да је импотентан, муж је лекарским уверењем доказивао своју полну способност. Он је теретио жену да му не дозвољава приступ, већ постељу препраћује јастуцима. Известилац нареди да жена пође мужу који је још био нејак, и да остане код њега годину дана, да спава са њиме како би се видело шта ће даље бити. Прође година а муж и жена остадоше при истим наводима. Известилац нареди да се чека још година. Поново је наредио да се чека и крај треће године. Каже да тежи спор није имао и да не зна како ће га пресудити. Не може поверовати жени и завести је зато што би узео образ мужу. Друга га не би узела, па одлаже годину по годину док се жена са мужевљевим укућанима друкчије не договори. Иначе волео би да ту није ангажован као судија.²³

Кад нема спора о виргинитету и импотентности брак је ваљан. Жена прелази у руке (не догë) мужа да је брани и храни. Жена је дужност да својом верношћу чува образ дома. Међу орођеним кућама утврђено је пријатељство.

4. — Женидбено пријатељство и заштита

Женидбене везе имају своју природну и друштвену сврху. Оне служе продужењу врсте. Али у племенском друштву имају и друштвено-безбедносни значај, јер стварају пријатељства као ослонце изванплеменске заштите. Племенско друштво нема организованих безбедносних установа, нити познаје интелектуално пријатељство које би се темељило на идејној истомишљености и политичком опредељењу. Оно зна за пријатељства кућа и братстава која пружају заштиту личне и имовинске сигурности. То се постиже женидбеним орођавањем као природним везама. Пријатељи су ујаци и сестрићи, зетови и тазбина. Такво пријатељство је допуна племенске заштите која почива на родовској солидарности.²⁴

²³ Слично је било и у првим вековима хришћанства и у дохришћанским римским законима, према којима жена није могла никако напустити мужа. — Девето правило Василија Великог. Никодим, епископ далматински, *Правила Православне цркве с тумачењима*, књ. II, Нови Сад, 1896., стр. 360—361.

²⁴ *Чувари бесе*, стр. 20—21.

Мрежа пријатељства прана се од тазбине према сродницима по одивама, према сестрићима и унучадима од удатих кћери, па се продужава и на праунучад „до млеку“. Јаче куће одржавају таква пријатељства кроз генерације потомака. Оне бирају пријатеље према себи. Јача кућа тражи јачицу, а тањевина себи равне. Кућа из Баковице није хтела да уда своју кћер за агронома из Дечана зато што не би имала пријатеља за разговор нити кога да посети или прими у кућу. Слаба кућа не сме ни да тражи девојку из јаке куће. Када су неки Озринићи код Никшића просили одиву Мијановића из Горњег Поља, родбина девојке сматрала се увређеном, изгрдила просце и забранила им да причају о просидби, јер би је осрамотили. (Исказ Иване Буричић од 11. 01. 1981). Свако настоји да нађе себи пријатеља доброг соја и рода. Одива из добре куће може имати пород који личи на ујаке.

Албанци класифицирају пријатеље у три врсте. Бајрам Хусај саопштава 29. 03. 1980. г.:

Ожењеним синовима отац је објашњавао какав је који пријатељ. Најстаријем рече да има пријатеља „на одаку“, средњем да има пријатеља „код црепуље“, а најмлађем да има пријатеља „изван дворишта“. Затим им објасни да је пријатељ на одаку таст, који долази у гостинску собу да даде савете и мишљења, без поуздања да ће прискочити у помоћ или да се сме пустити код жена у заједничкој кући. Пријатељ код црепуље је ујак, који се сме слободно оставити да залази у женске одаје, али није спреман да се жртвује за сестриће. Пријатељи ван дворишта су сестрићи, који не залазе у женске одаје, али су и без позива спремни да ујацима у невољи укажу оружану и другу помоћ.

Такво објашњење има своје психичке корене. Између зета и тазбине постоје емотивна разилажења не само зато што је таст лишен љубави кћери у корист зета, већ и зато што то зет осећа. Међу њима је заснован пријатељски однос купо-продајом која је онтолошки противречан уговор. Зет је невесту плаћао „знојем“ и парама, а таст је хранио и опремио. Отуда је тазбинско пријатељство у првом степену само свесни напор да се савладају непријатне подсвесне емоције. И код Албанаца је таст више саветник него оружани помагач. Тек у следећим степенима сродства наступа јаче пријатељство. Сестре су расле са браћом и међу њима емотивне везе нису толико укоренење као између родитеља и деце. Међу њима се развило пријатељство у детињству. Зато сестре васпитавају своју децу да заштите ујаке. Сестрићи привржени ујчевини спремни су да сами прискоче у помоћ. Они нерадо залазе у женске одаје своје ујчевине и држе се на одстојању, „ван дворишта“, али увек присутни кад се ујаци нађу у невољи. Позвани су и да освете ујаке.

То им признаје обичајно право. Као што сестра има право да освети брата тако и сестрић може бити извршилац освете. Са своје стране, ујаци се покровитељски односе према сестрама и сестрићима, спремни да им пруже економску помоћ ако им је не пружи дом и братство. Они се, по основу заједничког дружења са сестрама у младости, могу пустити код женског огњишта, тј. „код црепуље“, да чувају сестре и сестричне кад се ове нађу без мушког чувара. Али нису спремни за даљу оружану пожртвованост. Довољно им је што су „локлонили сестру“, па је зет њихов вечити дужник.

У средњем веку женидбом су везивана пријатељства и војни савези међу државама. Жена је била спона таквих савеза. Та појава, како се чини, вуче своје порекло из племенског друштва. Код Албанаца има случајева да пријатељ одржи у животу човека и његове укућане. Када се братство у невољи дистанцира од заштите неке своје куће, прискачу јој у помоћ пријатељи. Братство Бериша у Трстенику морало је да изолује кућу свога рођака Арифа и да се обавезе да ће јој ускратити помоћ за време кућног притвора. Али, прискочили су у помоћ пријатељи из других фисова који су обрађивали имање, чували стоку и одржавали стражу код Арифове куће, бранећи је од најезде фиса Шаља. Демаје из Трстеника оружаном су бранили сестрићи из Новог Села код Баковице и покушавали да освете погинуле ујаке.

Пошто неко у братству направи бешчастећи деликт или убиство, може бити бојкотован („личен“) или прогнан из братства. Мора се наћи сам у кућном притвору. Тада му прискоче у помоћ пријатељи док расправи спорни однос са својим фисом. Пошто је М. Бериша убио свога рођака у Љешанима, сви су га рођаци бојкотовали и нашао се у кућном притвору. Спасили су га пријатељи из Ругове, који су му обрађивали имање, чували стоку, држали стражу и, на крају, помирили га са братством. Све су то случајеви који су се десили између 1960. и 1970. године.

Када су се помирили Рапаји и Демаји било је говора да се Демаји иселе из свога места. Они су намеравали да живе код својих сестрића у близини Баковице. Тамо би нашли пријатељску заштиту. Зато се каже да пријатељи одрже поштење човеку. Ако неко направи непромишљеност на штету другог и запрети му опасност по живот, пријатељи посредују и утичу да га помире са оштећеним. Осим тога, код пријатеља се може наћи уточиште, жонак и пратња у путу. Ту се могу сместити ствари и фамилија на оставу итд.

Дакле, пријатељство у племенском друштву служи одбрамбеној заштити. Материјални интереси пријатељских кућа су диференцирани. Од пријатеља се чува имовина, али на пријатељство се рачуна као на ослонац безбедности. Тиме се хоће

рећи да је секс стављен у службу заштите. Људима је требало што више заштите личне и имовинске безбедности, што више „пријатељства глави“.

Други део

ИЛЕГАЛНИ ОДНОС МЕЂУ ПОЛОВИМА

1. — Женска беса

Будући да су полови присилно и по нужди стављени у службу заштите, људи су настојали да се супротставе тако уском оквиру. У природи полова је узајамни избор партнера. Женама не одговара да их господар куће удаје за ружне, болесне, старе и импотентне људе; а и мушкарци хоће да им се жене допадају. Чезне се за пуноћом сексуалне насладе. У племенском друштву допадљивост партнера зависи од случаја. Будући да не могу развргнути наметнуту везу, полови чезну да је допуне илегално. На том путу сукобљавају се са обичајима. Непосредни контакт међу половима није слободан. Зато они стварају контакте преко посредника, личних јемаца — везивањем женске бесе.

Да би се изложила женска беса треба се упознати са њеним учесницима, формом везивања, њеним сакралним карактером и функцијом посредника.

2. — Учесници у везивању женске бесе

Код везивања женске бесе постоје три учесника: блудник, блудница и посредник — лични јемац — кодош.²⁵

а) Блудник

Блудник је мушкарац који настоји да мимо обичаја, без просидбе, веридбеног уговора, плаћања цене, сватова и легалног пријема невесте дође до могућности да успостави недозвољен однос са неком женском особом, за краће или дуже време. То може бити сваки дозрели несродни мушкарац из фиса којему не припада женска особа по рођењу. Ако би блудник био из истог фиса којем припада женска особа није му потребан посредник већ везу успоставља непосредно. Будући да је сродник чувар жена у свом фису, то се његов преступ сматра родоскрвњењем и кажњава смрћу.

²⁵ Kodosh-e, подводачица. Sokol Dobroshi, *Fjaluer srbokroatisht — shqip*, Prishtinë, 1953, стр. 409.

б) *Блудница*

Блудница је полно дозрела женска особа која настоји да успостави или пристаје на успостављање недозвољених односа са особом супротног пола. И она треба да је из другог фиса, да не би била гоњена за родоскрвњење. Блудница може бити неудата или удата. Удовица има право да „отвори уста“ при избору другог мужа, али јој је забрањена блуд.

в) *Посредник*

Посредник — кодош доводи у везу блудника и блудницу. Он је спона међу њима. Албанци га називају погрдним именом — кодош. Оно што је чувар бесе код обичајно-правног пакта о заштити то је кодош код успостављања недозвољеног односа међу половима, тј. код везивања женске бесе. Он тајно упознаје заинтересоване, преноси поруке, доводи их у везу, одређује време и место састанка, бди на стражи док су блудочинитељи заједно и обезбеђује им сигурну заштиту. Кодош може бити мушка или женска особа. Женска особа се назива кодошка, а код Срба кодошица.

Кодош може бити само особа којој је омогућено да слободно дође у везу са блудницом. Мушкарци, изузев рођака и пријатеља по ујчевини, не могу прилазити женским особама, као што ни жене не прилазе несродним мушкарцима. Зато су кодоши и кодошице по правилу сродници блудника или блуднице, особе које могу контактирати са оба заинтересована пола ради успостављања њихове недозвољене везе. То су обично: рођаци, браћа од ујака, сестре по ујчевини, тетке и теткићи, ујне, куме итд. Оне контактирају са својим сродницима и доводе их у међусобну везу. Није у обичају да син буде кодош мајци, брат сестри, девер снахи. Такав би носио најпогрднији назив *dejuz*.²⁶

Као кодошице јављају се Циганке. Њима је дозвољен приступ у женско друштво, а није им забрањен разговор ни са мушкарцима. Роми немају фис, нити чувају жене. Зато се свако заинтересовано лице може обратити Циганки да уз малу награду (кесица бомбона) посредује у преношењу недозвољених

²⁶ Под изразом *dejuz* народ подразумева најпоқвареније људе који подводе жене из својих кућа ради постизања економске или друге добити. *Dejuzi* су подводили одиве беговима ради заштите, службеницима ради избегавања плаћања пореза, откупа жита, кривичне одговорности, ради запослења итд. *Dejuz* свесно жртвује свој образ да би створио сакралну тајну везу са непоштеним који је уцењен блуди да мора изићи у сусрет постављеном захтеву под претњом убиства због оцрњења образа. То је најопаснији и најуспелији вид корупције (Исказ шпенд Краснићија (45), радника из Лоћана код Дечана, од 26. 01. 1981).

порука између мушкараца и жена. Један барјактар је користио жену Рома ради покушаја везивања женске бесе са туђом невестом (Саопштење С. Мироци од 10. 06. 1980. г.).

Кодошица се ангажује чешће него кодош. Њу обично ангажује блудница да пренесе поруку мушкарцу. Мушкарци се тешко усуђују да пошаљу кодоша. Боје се да могу бити откривени или упасти у клопку. Осим тога, систем чувања жена организован је тако да се жене крију од погледа мушкараца, али не и мушкарци од погледа жена. Жене знају бреше у систему свога чувања. Зато је мушкарац сигурнији ако му жена пошаље кодоша.

Известилац Мухарем Баћоли из Раушића саопштава 25. 06. 1980. да се кодошици даје у почетку мала награда. Њу даје блудник, јер жена нема средстава. Већа награда даје се ако успе у посредовању. Блажо Станковић саопштава 12. 02. 1980. г. да се подвођење још пре 1941. године било развило у занимање. Постоје професионални кодоши који су тако усавршили свој занат да доводе у везу заинтересоване парове на разне начине. Они знају многе трикове којима заваривају траг чуварима жена. Често се одевају као жене, одређују састанке парова, имају просторије за састанке, држе стражу итд. Таквим занимањем баве се за награду. Они не држе пријављене јавне куће са проституткама, али су, како се чини, њихове претече.

Женска беса везује се обично посредством једног кодоша. То се чини из опреза. Један кодош сигурно одговара за судбину пара. Ако би било више кодоша одговорност би била подељена, женска беса не би била сигурна и лако би пропала. Један од више кодоша могао би да изда пар и да га доведе у клопку, а не би се знало који га је кодош издао (Елизабета Хоти 20. 03. 1980. г.).

3. — *Форма везивања женске бесе*

Према саопштењима Фериде Катари (34), праћевинског техничара из Пећи, Дрите Кастрати (25, службеника из Пећи, и Елизабете Хоти од 17. 06. 1980. г., женска беса везује се кроз билатералну асиналагматичну процедуру, посредством кодоша. Један од блудника налази особу од поуздања: „Када женска особа хоће да се повеже са мушком која јој се свиђа или мушкарац са женом која му се допада, тражи кодоша или кодошицу који могу несметано комуницирати међу њима. Најбољи је онај кодош за кога пошиљалац поруке зна да је учинио какво тајно зло чије би га откривање учинило нечасним. Јер кодош треба да буде лице које не сме никоме да открије оно што му се повери, макар му било забрањено стрељањем, убиством брата, мужа или детета. Ни пред вешалима не сме да ода оно што је бесом свезано“.

Пошиљалац поруке ствара прву стипулацију са кодошем: „Хоћеш ли да ми даш бесу да никоме нећеш казати оно што ћу ти поверити?“ Кодош одговара: „Дајем ти бесу да никоме нећу издати оно што ми будеш рекао“. Затим се пошиљалац поруке и кодош рукују у знак потврде да је међу њима закључена сакрална стипулација. Потом, пошиљалац поруке саопштава кодошу: „Кажити тој и тој особи да ми се свиђа, да бих се за њега удала (да бих се њоме оженио), да бих за њега побегла (да бих је уграбио), да сам у њу (њега) заљубљен (-а), да ћу учинити све што зажели. Нека дође на то место и у то време да се видимо. Нека прође поред моје авлије да ме види. Нека ти каже где и у које време да се састанемо“.

Следи друга стипулација између кодоша и примаоца поруке. Кодош упитује питање примаоцу поруке: „Дајеш ли ми бесу да нећеш никоме рећи оно што ћу ти казати?“ Пошто добије потврдан одговор, и њих двоје се рукују и један другом кажу: „Беса“. Затим кодош саопштава садржај поруке.

Ако прималац поруке потврдно одговори, везана је женска беса. Ако одбије да да повољан одговор, везивање бесе је безуспешно. Али покушај њеног везивања остаје тајна. Учесници у покушају остају за јавност часни људи.

Известиоци се разилазе у одговорима на питање да ли је сигурнија женска или мушка порука. Рецо Шаља (60), столар из Пећи, каже да не треба бити брз у везивању бесе са женама. Увек је могућа клопка. Слично упозорење даје Соломон старим Јеврејима да не буду брзи туђинкама.²⁷ С друге стране, Рустем Шаља (55), службеник из Добре Воде, каже да се порука жене не сме одбити. Одбијање поруке мотивисало би жену да разгласи у свом кругу да дотични мушкарац није мужеван. Био би исмејан и као кукавица и као импотентан. Неожењени би се тешко оженио. Ожењеном би била протурена интрига да од њега има мужевнијих мушкараца, чиме би се хтела навести његова жена да са другим свеже женску бесу. Тако би постао инфаман и морао да пере образ крвљу. Блажо Станковић (11. 04. 1980) сматра да у племенском друштву жене могу уценити мушкарце на ступање у недозвољене односе, и то претњом да ће их лажно пријавити својим чуварима за покушај недозвољених односа.

С друге стране, жени се увек прашта ако одбије понуду мушкараца. „Сада не могу, нека сачека док будем могла, зваћу га сама, позваћу га када ми буде потребан“ (Елизабета Хоти 17. 06. 1980). Барјактару је кодошица пренела одговор невесте:

²⁷ *Изреке* II, 16—19, III, 25, V, 2, 8. *Библија, Стари и Нови завет*, Загреб 1968.

„Поштеније је да ми кућа буде запаљена, него да откривам своју голотину пред барјактаровим образом“ (С. Мироци 10. 06. 1980).

То ће рећи да преимућство у иницирању везивања женске бесе имају жене. Оне најбоље знају пукотине у патријархалном систему свога чувања. Отуда код легалних односа бирају мушкарци а код илегалних жене своје партнере.

4. — Сакрални карактер женске бесе

Ако би кодош издао особу која је послала поруку, ова би негирала и огласила га лажовом и смутљивцем, који настоји да обесчисти поштене људе и уведе братства у крвне заваде. Инфамија би погодила кодоша, па би био гоњен. Прималац поруке би такође одрицао да се упуштао у везивања женске бесе и оптужио би кодоша као смутљивца. Тако би се кодош нашао између две вапре: гонили би га и пошиљаца и прималац поруке. Пред страхом од двоструког гоњења, кодош мора да чува тајну. Откривањем поруке довео би себе и своју кућу у опасност. Гонио би га и сопствени господар куће са мушким укућанима. Посебно би га жене огласиле неверником, лицем које не чува бесу. Оне би га презреле и оговарале. Ако би кодошица разгласила тајну, њени мушки укућани би је тукли, зато што својим причањем може да завади своју кућу и братство са другима.

Исте последице би настале и за примаоца поруке који би открио тајну. Издао би кодоша и пошиљаца поруке. Обе те особе и њихови укућани и братства порицали би истинитост разглашених навода и доказивали своје поштење гоњењем примаоца поруке. И он би био омражен као смутљивац, који хоће да изазове крвне заваде. Куће и братства пошиљаца поруке и кодоша гониле би га као ништа човека, да би опрале образ. И њега би жене посебно оговарале као неверника, а укућани принуђивали да ћути како их не би уплео у крвне заваде. Пред таквим страхом мора да ћути.

Пошиљаца поруке нашао би се у најгорем положају. Он је иницирао везивање женске бесе. Гонили би га укућани, кодош и прималац поруке са својим укућанима и братствима. Био би оптужен да је покушао да се поигра образом поштених људи. Зато и он мора да ћути.

На том страху по живот почива сакрална тајна поуздања у женску бесу, за коју поменуће известитељке кажу да је много јача од мушке бесе. То значи да и у племенском друштву криминал везује јаче од правних обичаја.

5. — *Функција кодоша*

Кодош који је свезао женску бесу наставља своју посредничку улогу. Он непрекидно преноси поруке, физички осигурава тајност односа међу блудочинитељима, проводи их до тајног места, враћа кућама итд. Понекад је, обучен у зар и ферецу, проводи женску особу до места за састанке. Други пут облачио блудника у зар и ферецу да га безбедније проведе. Свака особа треба да се безбедно осећа под заштитом кодоша. Он чува блудочинце од клопки.

Племенско друштво организује клопку да онемогући везивање женске бесе. Мушкарци настоје да открију учеснике у женској беси, да их ухвате на делу и убију, да им пукне срамна погибија за коју нема освете. То је злоупотребљавано до тог степена да су мушкарци намештали тобожње поруке својих жена како би намамили друге на погибију. Убијали су људе поред својих дворишта, убацивали у авлије и представљали да убијају блуднике. То су забранили обичајни судови, који су заузели став да мушкарац може бити убијен само ако се са „развезаним учкурор“ нађе над другом женом. И тада треба да буде убијен са својом партнерком као саучесником или, у најмању руку, да ова буде истерана из куће. Пошто је тешко убити „своју крв“, а готово ништа лакше убити или отерати своју жену, друштво се морало уздржавати од честог намештања клопки. Али за блуднике и кодоша она увек представља опасност са којом се рачуна. Ф. К. саопштава 17. Об. 1980. како је као кодошица спасла блуднике:

Мојим посредовањем дошло је до ноћног састанка мушкарца из Призрена и девојке из Пећи у њеном дворишту. Момак је заједно са мном прескочио високи дворишни зид и провео ноћ са девојком. Мушка родбина примети да је девојка одсутна, па направи клопку. Блокирала је двориште и запосела капију. Кад сам то приметила, саветовах девојку да се повуче у кућу и да се пред мушкарцима оправда да је била тобож моја кодошица. А ја узех момка под руку и са њиме пробох испред зачућене заседе. Мушкарци су били разочарани што им клопка није успела. Мене су опсовали што користим њихово двориште за састанке. Али су у јавности морали да ћуте да не би огласили своју девојку кодошицом. Нису имали основа да гоне момка јер им није узео „образ куће“. Мене нису смели гонити јер ме не чувају. Остало им је само да опомену своју одиву да не буде кодошица. Тако сам жртвовала свој образ да бих спасила заљубљене.

Кодоши су намештали такве преваре чуварима жена да се њима наочиглед вршила блуд. Блажо Станковић каже да је било довољно да жена остави неколико пари женских папуча

пред вратима своје ложнице па да у њој несметано борави са туђим мушкарцем. Мушкарци не смеју залазити у друштво туђих жена ни када су ове код женских особа у њиховим ложницама. Палуче су знак да жена има женску посету.

Трећи део

ГОЊЕЊЕ УЧЕСНИКА У ВЕЗИВАЊУ ЖЕНСКЕ БЕСЕ

Везивање женске бесе има тешке последице у племенском друштву. То су: губитак образа и поштења људи, грабеж неиспрошених и преузимање испрошених девојака, отмица жена, прељубе, подметање ванбрачних наследника, крађа и пљачка имовине итд. Све то наноси штету и срамоту чуварима жена. Зато они гоне учеснике у везивању женске бесе. Не могу да отрпе црн образ и штету.

1. — Чување образа и поштења

Разматрање чувања образа и поштења наметало би израду посебне студије. Ње до сада нема. На образ и поштење не гледа се с аспекта савремених моралних вредности заштите части и достојанства. То су правне установе племенског друштва. При њиховом разматрању ваља се увек пренети у далеку прошлост када етика није била одвојена од права, када су обичаји имали правну санкцију.

а) Образ

На питање шта је образ известиоци најчешће одговарају да је „образ — образ“. Албанци и Црногорци заклинају се образом („образа ми“, „ако није истина ово што ти кажем да сам безобразан“). Стиче се утисак да је образ оружана и правна способност заштите у племенском друштву које нема јавне заштите. Ово зато што се често између образа и заштите ставља знак једнакости. Тај знак се ставља између образа и предмета заштите („кућа је образ“, „жена је образ“, „човек на беси је образ“, „држање бесе је образ“).

По правилу, образ се не може компензирати материјалним обештећењем. „Образ се не коси као ливада, нити је опанак по коме се може газити“ — каже Бајрам Хусај. Кад се једном оцрни образ, без крви се не може осветлити. Црн образ пере се само убиством. То, даље, значи да је образ способност за

оружану заштиту, без чега нема опстанка у племенском друштву. Брахим Хоџа каже да је образ „снага, част, беса и глава“.

Исти извештач саопштава да образ има и своју вредност која се изражава крвљу: „образ је пола крви“, „црн образ је тежи од велике ране“. То доказује да објашњењу појма образа не треба приступати из угла савремене етике или савременог права, већ с аспекта оружане храбрости за давање одбоја. Треба се саживети са временом одсуства јавне и правне заштите, када су се људи бранили приватно, сопственим средствима, одбојем. Образ је способност и моћ одбоја. На образ треба гледати из угла сакралног права племенског друштва у којем се за обавезе одговара животом.

Ако ималац права на самозаштиту не пружи одбој постаје безобразан, човек црна образа. Ако чувар бесе не заштити лице које му се предало постаје издајник (алб. *hjekës*) и пада у дут од пола крви. Кућа изданог може га убити. Без образа се не може везивати пакт о заштити — беса. Ко је сачувао образ може се слободно кретати, наћи заштитнике, користити се бесом, чувати бесу, учествовати на племенским скупућинама, водити разговоре са људима, пресуђивати туђе спорове, просити добре девојке, добро се женити и удавати кћери. У њега се има поуздање. Код њега може да нађе уток утрожени и нападнути. Човек са образом је поуздан — „бесник“.

б) Поштење

Ни поштење није само етичка, већ и правна вредност. То је поштовање туђих права и уздржавање од повреде туђих интереса, туђих ствари и туђе заштитничке моћи. Извештач Ибиш Гаши (58), пензионер из Пећи, 14. 04. 1980. каже да се поштење код Албанаца на селу много ценило: „Поштен је онај ко не напада на туђу ствар, а нарочито на туђе жене, ко не краде и не чини блуд, ко не скреће на себе пажњу женског света звиждањем поред туђих кућа или прозора“. Другим речима, поштење је поштовање права других лица на самозаштиту, заштиту фамилије и ствари. Господар куће води рачуна о поштомом понашању својих укућана, како жена тако и мушкараца; он сваке вечери исповеда своје укућане да од њих сазна јесу ли учинили што непоштено другима или запазили да ко наноси црн образ њиховој кући.

в) Црн образ

Црн образ је изостанак самозаштите и заштите обећане другима. Црн је образ ономе ко претрпи повреду не узвраћајући одбојем, осветом. Образ се оцрњује долозним наношењем штете

добру неког власника или чувара ствари и лица, уз потцењивање његове заштитничке моћи. Црн образ садржи два долозна деликта. Први је трпљење противправног оштећења заштићеног добра. Други је трпљење потцењивања сопствене заштитничке моћи. Првим деликтом се трпи штета, другим губи друштвени углед и трпи срамота. Отуда само омаловажавање заштитничке моћи без губитка неког добра не представља губљење образа. И обратно.

Последице оштећења неког добра могу бити мање или веће, зависно од његове вредности. Губитак економских добара може бити надокнађен. Нехатна штета може бити компензирана једноструким плаћањем вредности ствари. Долозна штета компензира се уз елемент освете — плаћањем двоструке вредности ствари. Разлика између долозног и нехатног деликта проистиче из чињенице да нехатни деликвент није желео да наруши заштитничку моћ чувара ствари. Братственици се обично сматрају нехатним деликвентима. Они не желе да негирају заштитничку моћ својих крвних сродника и једноплеменика. Они су са оштећеним солидарни у колективној заштити. Зато, сем изузетка, рођак рођаку не може да узме образ. — Непростив је деликт којим се наноси долозна штета чувару туђе личности и добра које се не може накнадити економским давањима. Оштећење своје личности може да се опрости штетнику, али не може оштећење туђе личности која се налази под заштитом. Заштићено туђе добро не може се никоме поклонити. Власник је позван да гони заштитника да се освети штетнику. Ако то не би учинио, власник га сматра издајником а друштво човеком црног образа. Они га гоне као саучесника са штетником. Саучесник је зато што је отказао заштиту на коју се обавезао. Родбина је част одиве поверила заштити зета. Зато је мужу црн образ ако отрпи напад на своју жену.

г) *Непоштење*

Непоштење је напад на туђе добро. Непоштење, опет, није само морална већ и правна вредност. Ако носилац заштите не гони непоштеног човека, овај остаје фактички али не и правно непоштен. Непоштен човек је дужник који игнорише своју обавезу. То је дужник из долозног деликта. Због фактичке инфамије друштво га гони моралним презиром (алб. *uredja*).²⁸ Помиње се по непоштењу у беседама и на гозбама. Поштени људи избегавају додир са њиме, ускраћују му приступ у кућу и на сеоске зборове. Понекад га и село бојкотије. Чак се иде дотле да се непоштеном онемогућава боравак у селу и врши

²⁸ Израз *уређа* нисам нашао у албанско-српским речницима и не знам му тачно значење.

притисак да се исели из свог места — у туђину. То је у старо време била тешка казна. У туђини, прогнани остаје без братственичке солидарности и заштите и бива изложен непоштењу странаца у нападима на његова добра и фамилију. Пре рата су непоштене пријављивали жандармерији, претећи да ће према њима сами применити санкције ако их држава не обузда (Ибиш Гаши 14. 04. 1980).

Непоштен човек признаје или не признаје деликт, али се не каје. Он неће да сагне главу и да ступи у преговоре са оштећеним ради изравнања међусобних односа. Он другоме узима образ, али неће да плати штету. Често и не признаје да је учинио деликт. Јавним признањем покорио би се оштећеном и дозволио му да наметне услове обештећења. Код неопростивих деликата не сме ни да призна своје непоштење, зато што би тиме признао право оштећеном на освету. А то би била срамна погибија, која не даје право на поновљену освету.

д) Однос између непоштених и људи црна образа

Природна правна филозофија племенског друштва смерала је да изједначи човека црна образа са непоштеним, и то за све време док човек црна образа не да одбој, тј. не „осветли“ образ. Непоштени негира заштиту, а човек црна образа солидарисе се са том негацијом. Непоштен човек треба да буде гоњен. Њега првенствено треба да гони човек чији је образ оцрњен, зато што влада начело приватног гоњења. Изједначавањем човека црна образа са непоштеним хтела се постићи безбедносна сврха. Требало је подстицати човека црна образа да гони непоштеног, тачније: оштећеног да гони штетника. Подстицања се врше упозорењима и прекорима. Упозорава се да је непоштен човек украо овцу, други пут ће оштећеном бити отет коњ, затим жена или девојка, док на крају буде убијен. Човеку црна образа прети тотална штета ако се не брани. Услед уздржавања од одбране може остати без живота и фамилије (Рустем Шаља 25. 04. 1979. г.). У знак прекора, човеку црна образа не дозвољава се узимање речи на скупштинама. Људи га држе по страни. Међу њима мора да ћути као кукавица и да сагне главу како би добио што мање прекора. Избегавају га кумови, пријатељи и побратими. Нуди му се кафа испод колена. Сви га коре у братству и племену („да си мушко не би се непоштеном покорио као жена“, „обуци опрегачу па живи као жена под заштитом оног непоштењаковића“, „и поштена жена би осветлила образ а твој је још црн“). У знак црна образа носи одећу сашивену половином од белог а другом половином од црног сукна. Тиме признаје да се није заштитио

и осветио, али и обећава да ће осветлити образ. Човек црна образа може бити поштен из угла савремене етике и права, али је непоштен са гледишта обичаја. Он је фактички поштен, али правно инфаман. Правну инфамију може да отклони гоњењем фактички инфамног, непоштеног човека. Тиме враћа правно поуздање и пере образ, диференцирајући се од непоштених. Кад опере образ слободно се појављује и хвали међу браћом и пријатељима, приређује и гозбе, јер је фактички непоштеног учинио и правно непоштеним.

Човек црна образа има привилегију да гони непоштеног. Овај му је направио штету и срамоту (узео му образ). Узимањем образа штетник је пао у дуг од пола крви. Када се томе дода још и вредност оштећене ствари, увек је непоштен човек дужан више од пола крви. Људи црног образа не желе да изгубе ту привилегију и да остану фактички инфамни, а непоштен човек правно исправан. Зато по правилу гоне непоштене људе, теже да им се освете и да им врате жао за срамоту.

б) Жена — образ човека

Племенско друштво сматра да је жена образ човека. После претходног излагања, то није тешко разумети. Жена је предмет заштите, али има и своју вредност. Њена вредност је пола крви. То ће рећи да родбина може продати девојку за износ довољан да се плати половина мушког живота. Ни мушкарац не може јефтиније купити жену. На другој страни, родбина је поверила жену заштити мужа. Сама заштита неког свога или туђег добра вреди пола крви. Зато момак који узме неиспрошену и неоткупљену девојку дугује њеној родбини пола крви на име вредности, а другу половину на име заштите. Момак који преузме испрошену девојку дугује њеном првом веренику крв — пола крви на име вредности девојке, а другу половину на име образа. Ко мужу преотме жену такође запада у дуг од једне крви — пола на име плаћене цене, а другу половину на име заштите. Блудник дугује мужу целу крв — пола на име кварења жене, а другу половину на име образа. Тако гледају албански обичајни судови, који овакве спорове пресуђују пребијањем крви за крв. Тако гледа и народ.

У принципу то су неопростиви деликти. Блудник не може поправити учињену штету над обешчашћеном женом. Он би могао да оштећеном плати трошкове друге женидбе, али му не може наћи бираног пријатеља. Још мање може да надомести деци уграбљену или отерану мајку. Он дугује образ не само мужу него и деци јавно обешчашћене жене. Не може плаћањем крвнине да опере црн образ оштећенима. Људима црног образа пребацује се да нису били кадри да сачувају ни своје жене,

да су им жене блуднице, да деца нису потомци својих легитимних очева. Образ се не може купити за паре.

Будући да блудник запада у дуг од целе крви а друштво подстрекава оштећеног да освети образ — то се чувар жена пере убиством блудника. Тиме се изравнава рачун без остатка, све по начелу талиона: крв за крв. Изузетак је само кад је блудник — рођак преступио са женом свога рођака. Путем блуди је рођаку направљена штета, али не и срамота у погледу заштите. Зато рођак рођаку дугује за блуд над женом само пола крви. Односи између рођака обично се изравнавају тако што муж враћа у род покварену жену, а штетник плаћа оштећеном рођаку трошкове друге женидбе (мситинију, цену и свадбене трошкове до последње цигарете). Тиме се избегава поремећај крвносродничке солидарности у братству, односно фису.

е) *Начело да жена треба да чува образ роду и дому*

Сврха тога начела је да жена не залази у везивање женске бесе којом се хоће блуд и друга зла. Због блуди род девојке добија црн образ док не изврши освету. Дом њене жене такође губи образ док се не освети блуднику. У блуди је саучесник и жена. Својим непоштењем доприноси црном образу рода или дома, зависно од тога ко је чува. Род и дом су принуђени на освету. Да до освете не би долазило, жена треба да се уздржи од везивања женске бесе.

Жена која не поштује поменуто начело сматра се непоштеном и поквареном. Али њој није црн образ, већ њеним чуварима. Њој се не може судити јер се жене не изводе на обичајне судове. Њу није довољно ни убити због срамоте. Она је објект заштите, а не субјект права. За њу објективно одговара чувар. Не каже се да је жена крива, већ да није добро чувана. Изузетно се прашта мужу ако је убије у моменту заштитача у недозвољеном односу. И тада је чешће враћа у род него убија. Блудник може да задржи блудницу коју је уграбио, али за њу плаћа животом. Отац не може истерати кћер из куће, нити син отпустити мајку која се одала блуди. Чувари могу појачати надзор и тући блуднице, али их не могу убијати. Блудница остаје непоштена и покварена, али је правно неодговорна. Начело да треба да чува образ роду и дому је готово без икаквих санкција према жени. Сматра се да жене не насрћу на мушкарце, већ мушкарци на њих.

Ово начело има и своју другу страну. Женска особа не сме да саопшти својим чуварима покушај везивања женске бесе. То би изазвало чуваре да убију блудника у покушају.

Жена-денунцијент сматрала би се крвомутницом. То има за последицу изостанак активног отпора жена према насртају мушкараца и њихову затвореност према својим чуварима. Оне могу одбити везивање женске бесе, али се мало опиру кад дођу у везу са мушком особом.

То значи да је начело чувања образа роду и дому још у почетку било бременито унутрашњом негацијом.

2. — Гоњење кодоша и кодошица

Кодош залаже свој живот за женску бесу. Тиме наноси црн образ чуварима жена. Зато је гоњен. Гоњење кодоша зависи од његовог пола. На један начин се гоне кодоши, а на други кодошице.

а) Гоњење кодоша

За гоњење кодоша потребан је сигуран јавни доказ. Треба га ухватити на делу подвођења жене блуднику, утврдити да их доводи у везу.

Брахим Хоца саопштава 11. 06. 1980. г. да кодош може бити убијен без западања у крвни дуг ако га чувар жене ухвати на делу подвођења: „Када се кодош ухвати да подводи туђу женску особу сматра се као да ју је сам уграбио. Такав кодош може бити убијен за време подвођења жене. У том случају се жени не дозвољава враћање у кућу својих чувара, већ остаје у кући кодоша. Крв убијеног кодоша пребија се једном половином за образ чувара а другом за губитак женске особе. Ако би убица дозволио повраћај жене у свој дом, пао би у дуг крви према кући убијеног кодоша“.

(Шта бива са подвођеном блудницом нисам могао да утврдим. Да ли је кућа блудника узима за жену неког од својих момака? Њеној родбини свакако не би плаћала цену која је урачуната у крв убијеног кодоша. Али је вероватно да би између куће убијеног кодоша и блудника дошло до некаквог аранжмана. Претпостављам да блудник надокнађује кући убијеног кодоша цену једне жене, тј. пола крви. Тако би се кућа убијеног кодоша бар делимично репресирала за изгубљену крв.)

Ако кодош није затечен на делу подвођења блуднице чувар га не сме убити. Не сме се убити ни ако је примећен на делу чувања страже блудницама. Суљо Метај (58 г.), пензионер из Истока, саопштава 3. 05. 1980. г. а Брахим Хоца 25. 5. 1980. да кућа којој се оцрни образ треба да пронађе и ухвати кодоша. Ако га ухвати може га убити, али запада у крвни дуг који је опростив јер се може компензирати плаћањем крвнине. Брахим Хоца наводи и пример:

Пре рата 1941—1945. сељак из околине Баковице примети суседа да посредује у блуди његове неудате кћери. Кодош је чувао блудника док је са блудницом боравио у шуми. Отац блуднице, несигуран да ће убити кодоша, убије његовог господара куће — оца. Затим се срео са кодошем па и њега убио. Кућа блуднице западе у дуг од две крви. Али пошто су оба убиства извршена да се осветли образ, сматрала су се опростивим. Обичајни суд одлучи да кућа блуднице плати две крви кући убијених и да се тиме изравнају односи међу завађенима.

Тако се поступа када је кодош иноплеменик. Суљо Метај каже да се тако може поступити и са кодошима из тазбине, а понекад и са одељеним рођацима. Ако је кодош из куће блуднице, ова се обично дели па се кодошу не дозвољава приступ код рођакиња. Брахим Хоца каже да су сви рођаци чувари жена и да се индивидуалним експесом не дозвољава поремећај колективне крвносродничке солидарности. Рођак кодош сматра се само непоштеним, мада је било случајева да и стриц кодош буде убијен. Кодош рођак је своје зло (алб. *sher seber*). Своје зло треба гонити, али се тешко може убити.

б) Гоњење кодошица

Обичајни судија Брахим Хоца каже 11. 06. 1980. г. да жена која је затечена на делу подвођења блуднице не сме бити убијена. Тиме би било учињено нечасно дело, срамота. Жена се налази под заштитом рода и дома (чува је род или дом), па би убица био гоњен са две стране. У племенском друштву страх и срамота су изједначени. Осим тога, убиством кодошице не би се осветлио образ и намирила штета због непоштења блуднице. За кодошлук жене може бити убијен њен чувар. Он одговара за понашање својих жена. Ако се убије чувар кодошице ухваћене на делу подвођења блуднице, ова се више не сме враћати у дом, већ се пребија крв чувара кодошице за штету због отпуштања блуднице и образ њеног чувара. Ако би блудница била враћена у свој дом, убица чувара кодошице пао би у крвни дуг.

Као кодошице најчешће се јављају жене из сопствене куће: мајка, сестре, стрине, рођаке из братства, ујне итд. што се све сматра „својим злом“. Женске особе немогуће је гонити. Чувари не могу „сами себе“ убити због непоштења својих жена. Али ни снахама се увек не опрашта подвођење. Прекорене су што нису чувале образ дому. Било је случајева да снаха због подвођења буде враћена у род:

У. Љ. из Ругова 1968. затече своју снаху у недозвољеном односу са рођаком А. Љ. На блудника је пуцао и изгледа хотимично промашио зато што му је био рођак. Своју снаху блудницу отерао је у род. Жену је такође отпустио зато што је посредовала као кодошица.²⁹ Али тиме је себи направио штету. Оставио је кућу без две жене, којима је забрањивао преудају. Предомислио се, па обе жене вратио у кућу, задовољан што је пуцањем на рођака опрао образ куће.

Због посредовања у блуди кодошице се кажњавају прекорима и батинањем. То су домаће казне за које не зна јавност.

Иначе, жене се проверавају јесу ли кодошице, али се над њима не може водити истрага. Проверавају се оне које често посећују туђе куће. Тим посетама постају сумњиве. Мухарем Баћоли саопштава 26. 05. 1980. г. да се провера врши обећањем богатих дарова ако успе подвести неку женску особу. Ако сумњива пристане, сматра се кодошицом и ускраћује јој се контакт са туђим женама.

Јавна истрага над женама није у обичају. Њима се не суди, не изводе се на плећницу (обичајни суд), не саслушавају се као сведоци нити заклинју у својству саклетвеника. Њих не исповедају господари кућа. Стоји им на вољу хоће ли, кад и шта саопштити својим господарима. Чуvari не одговарају за кодошице ако нису ухваћене на делу подвођења блудница.

Чуvari се могу заклети да њихови мушки укућани нису кодоши, али се никад не куну да им жене нису кодошице. То практично онемогућава сваку јавну истрагу за откривање кодоша. Зато је људима црног образа лакше гонити блудника него откривати кодоше и кодошице. За губитак једне жене и једног образа не може се добити више од једне крви. Не може се убити кодош и блудник. Кад би јавном истрагом откривали кодоше били би поштеђени блудници. Ако би се истрага водила без успеха, разгласио би се црни образ куће која је покренула поступак. Само из радозналости, тајно, може се извиђати ко је кодош. То омогућава човеку црна образа да изврши избор: да ухвати кодоша на делу подвођења, па да га убије, или, чешће, да пронађе и убије блудника.

И још нешто: кодоша и кодошица може бити и више. Чуvari жена не могу гонити све кодоше и блуднике. Ако су у том низу рођаци и пријатељи, настала би права пометња. Зато се практично занемарује јавно гоњење кодоша, а прогоне блудници. За опрегачом (тј. женом) иде у крв — гласи албанска народна изрека (Рустем Шаља 1. 8. 1980).

²⁹ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 62/69.

3. — *Гоњење блудника*

Блудник је главни објект гоњења. Племенско друштво Албанаца гони га кад уграби неиспрошену девојку, кад преузме испрошену, кад отме туђу жену, кад направи прељубу и подметне наследнике, кад изврши силовање или ступи у било какав контакт са туђом женом.

а) *Гоњење због грабежи неиспрошених девојака*

Бечов констатује да поред регуларног обичаја женидбе постоји и ирегуларни — женидба отмицом.^{29a} Он не описује тешке последице отмице жена. Додуше, он није ни истраживао женску бесу, мада је за њу могао да зна. Дуго година био је свештеник у Метохији и Северној Албанији. Са последицама отмице жена морао се срести.

Под појмом отмице треба разумети прабеж жена, тј. такву женидбу која се обави без плаћања цене, сватова, уз пристанак или без пристанка девојке, али увек без сагласности њене родбине. Родбина бира пријатеља. Она неће увек да има за пријатеље куће и родове од којих не очекује заштиту и добар третман своје одиве. Грабљивац је блудник који се јавно саживи са неиспрошеном девојком ради заснивања брачне заједнице, али без одобрења њене родбине.

Грабљивца гони родбина уграбљене неиспрошене девојке због црног образа и штете. „Ако неко уграби неиспрошену девојку њеном роду је црн образ што је није чувао. За то се плаћа главом — пола крви за образ а пола за девојку“ — каже Фран Кољај (40), професор из Пећи, 15. 06. 1980. г. Црн је образ кући чија се неиспрошена кћи саживи са неким мушкарцем — потврђују Хасан Мућај (55), плећнар (обичајни судија) из М. Јабланице код Пећи, 3. 05. 1980, и Брахим Хоца, 10. 06. 1980. Грабљивац пада у дуг крви. Ако родбина неиспрошене девојке убије грабљивца, макар да је девојка сама побегла, пребија се његова крв за образ и вредност девојке, с тим да се девојка никад више не може вратити у род. Ако би родбина, после убиства грабљивца, дозволила да се одива врати у род, запала би према кући убијеног у дуг од пола крви. Друга половина крви убијеног пребила би се за образ тазбине. У таквом случају нема изравнања без остатка, па се ређају поновљене освете каквих је 24 било у Јунику због грабежи једне неиспрошене девојке. Тај ланац поновљених освета измирио је Брахим Хоца тако што је последњег дужника поло-

^{29a} Gjeçov, op. cit., par. 29.

вине крви обавезао да плати једну „част“ (половина крви) повериоцу крвног дуга.

Али, и када између увређене родбине и зета-прабљивца дође до умира, зет је дужан да плати част кући тазбине. Та част износи половину вредности једне крви и процењивала се на 100.000 динара у току 1979. године. Част је у ствари коректан израз за цену поштења или вредности неиспрошене девојке. Црн образ је осветљен чим су се зет и таст подмирили.

Примера за убиство због прабежи неиспрошених девојака има и данас. Дневни лист *Rilindja*, који излази у Приштини на албанском језику, објавио је недавно један пример:

Малолетна М. Б. из села Белекара код Гњиљана, без родитељске дозволе, побегне и уда се за двоструког пријатеља њеног рода Исмаиља Селима. То је оцењено као грабеж и црн образ. Отац малолетнице Бећир Реџеџи са својим синовима Имером, Хисеном и Рамаданом убије отмицаревог брата Абаза Селима из Танишевца 8. марта 1979. г. Тиме осветли образ и намири штету. Убице су осуђене од државног суда на укупно 40 година затвора.³⁰

Имер Љајић (70), земљорадник из М. Штупеља, саопштава да је из куће Суља Ибиша у Ржаници уграбљена неиспрошена девојка, па је господар куће убио прабљивца. Салија Мета (60), пензионер из Баковице, саопштава да је уочи другог светског рата девојка утекла за момка из околине Ратковца код Ораховца. Њен отац убије зета, а превари се па рани и његовог брата. Државни суд био је изрекао казну убици. Али су родови остали и даље у завади, јер је убица прекорачио границу. Због једне девојке не може се убити више него један мушкарац, а отац увређене девојке ранио је и другог, чиме је свој род увалио у дуг од пола крви. Претила је опасност поновљене освете, али је известилац посредовао да их помири тако што је обавезао кућу убице да плати пола крви кући убијених. После тога живели су у слози и љубави.

И нерегуларна веридба сматра се за прабеж. То објашњава пример добијен од Брахим Хоџе 10. 04. 1980. г.:

Кућа Хадрија из Баковице пође у кућу Алије Мехмета Пожарија да проси девојку. Алија одбије просце. Но, Хадри шенлуком из пушака огласе веридбу. Алија је оћутао, примао цену, спремао *чеиз* за девојку, дочекао сватове па девојку предао господару куће Хадри. Пошто испрати сватове, сазва веће мушкараца којима саопшти да је веридба била на силу и мимо обичаја, па нареди да два момка истог дана убију зета. Момци предухитрише сватове и сачекаше их на уласку у кућу младожење, кога убију и

³⁰ *Rilindja* — дневни лист ССРН Косова на албанском језику, Приштина, 28. септембар 1979, стр. 8.

повуку се у кућу. Сутрадан Алија посла абер пријатељима: „На силу сте испросили девојку а ја је сада на силу удајем. Ако је оставите без мужа убићу вам још једног момка“. Затим Хадри том девојком оженише брата убијеног. Отац известиоца Авдуљ Хоца пресудио је спор по обичају: „Крв за образ“.

Освета изостаје ако је родбина неиспрошене девојке нејака — каже Салија Мета. То потврђује и известилац Ибиш Кастрати (49), службеник у Пећи, наводећи пример: У току 1956. год. сељаци из руговског места Пећићи, уграбили су из Дацића неиспрошену девојку. Дацићи су били нејаки, нису се осветили већ су преко органа власти издејствовали да им се девојка врати кући. — Б. Б. из Љешана био је бојкотован од свога братства зато што му је син убио рођака. То искористи З. Ш. и уграби му кћерку. Отац уграбљене покушавао је да преко државних власти издејствује враћање кћери у род. Али је ова то одбила изјавом да се удала из љубави. Бериша се није измирио са зетом и кћерком ни после 12 година. Зенун Салихај (50) из Укче саопштава да је једном Салихају дошла у кућу девојка којом се оженио. Тиме је пао у дуг крви. Родбина девојке није се помирила са кћерком и зетом. Чак одбија да од зета прими крвнину.

Црква је од првих векова забрањивала грабљење незаручених девојака. Василије Велики у својим правилима (22, 30, 37 и 40) забрањује такву женидбу без дозволе оних у чијој су власти. Он то назива блуд, препоручује мирење завабених кућа и забрањује закључење брака без сагласности родбине девојке.³¹

Сви известиоци саопштавају да се стари обичај убијања грабљивца неиспрошене девојке убрзано мења. Нова времена донела су и модерније обичаје. По обичајима, девојка је туђа нафака (Ибиш Кастрати 9. 03. 1980. г.). Тазбина и грабљивац неиспрошене девојке настоје да се помире. Постоји државна заштита, на коју се и Албанци са села све више ослањају и боје затвора. Бајрам Хусај саопштава 1. 04. 1980. г. да се лакше мире грабљивци који су претходно покушали да испросе девојку. Тако је бар у Ругови, где је утицај црногорских обичаја јачи. Насупрот томе, Брахим Хоца тврди да се, нарочито у пограничним селима, теже мире грабљивци који су били одбијени при покушају просидбе. Тамо је још јачи осећај црна образа зато што је након одбијања рода момак уграбио девојку. Вазда треба имати у виду страх од људи који нису пријатељи, а уграбе неиспрошену девојку преко које могу тазбини и о глави радити. То се види из српских народних песама „Опет Љутица Богдан“. Сестра која се „у силу брата“ удала радила му је

³¹ Никодим, епископ далматински, *op. cit.*, I, стр. 379, 389, 390, 394, 397.

о глави, наговарала мужа да убије њеног брата, а сама га опила и оковала.³² Та времена су прошла. Сада преовлађује савремени економски интерес. Људи се радије мире и почињу да дозвољавају половима слободан избор партнера.

Код Албанаца на селу има мирјења на разне начине. Старији известиоци Бинак Бериша и Ислам Елезај саопштавају 16. 6. 1979. да се праљивац може помирити са тазбином ако ова пристане да прими цену од једне крви. Брахим Хоџа саопштава 10. 04. 1980. да као обичајни судија обавезује нередовног зета да тазбини плати једну „част“. То је, у ствари, накнадно плаћање цене за девојку — пола крви. Известилац каже да је у многим случајевима одлучивао да кућа зета плати такву част. Вредност части износи половину крвине, 1980. године 100.000 динара. Код старих Јевреја било је прописано 50 сребреника уз забрану отпуста жене,³³ а у Црној Гори 50 талира. Осмог фебруара 1830. године суд Катунске нахије осудио је Гаврила Турова из Трњина зато што је за жену уграбио кћер Мата Петрова на новчану казну од 50 талијера „како учини владика и Црногорци на Бигождере који год уграби дјевојку да има дат талијерах 50“.³⁴ Ако се таст помири са зетом, постају пријатељи.

Према казивању Бајрама Хусаја и Реџепа Демаја (57), земљорадника из Шкрља, од 14. 03. 1980. г., у Ругови се прави разлика између грабежи девојке која сама одбегне и оне која је на силу отета. Ако неиспашена девојка изјави да је сама утекла не гоне ни њу ни момка. Ипак, зет се осећа дужником и преко посредника тражи да се помири са тазбином. Ако добије негативан одговор („Моја девојка је отишла за њим; кад бих имао снагу коју има држава не бих га гонио. Нека се не боји од мене. Али га за пријатеља нећу. Нека ми ни он ни девојка непрећу кућни праг“), изостаје пријатељство док је господар жив. Кад је одговор позитиван („Моја девојка је сама изабрала мужа. Њен дом ми може бити пријатељ. Нека дођу да им честитамо“), што је данас најчешћи случај, свекар одбегле невесте посећује њену родбину, попије кафу и руча, а затим оставља дарове родбини невесте. Свакој женској особи у кући и рођака даје по извесну суму новца, а невестиној мајци највише. Значајну суму новца оставља на послужавнику за кафу — мање ако су пријатељи имућни, више ако су сиромашни. Затим дође зет у тазбину. Њему се спрема посебан дочек и гозба. И он даје новчане дарове женским особама у кући, а ташти највише. Али на послужавнику за кафу не оставља новац. После тога пријатељи се редовно посећују као

³² В. Караџић, *Српске народне песме* II, стр. 560 и 570.

³³ *Пета књига* Мојсијева, XXII, 28—29.

³⁴ Томица Никчевић — Бранко Павићевић, *Црногорске исправе XVI—XIX вијека*, Цетиње 1964, стр. 157.

да је била женидба са сватовима. Известиоци кажу да је у Ругови редак случај да таст убије зета који уграби неиспрошену девојку. То могу бити појединци који не признају никога сем своје ја („ја па ја“).

Друкчије је ако је неиспрошена девојка отета силом и ако за то постоје сигурни докази (разбијање кућних врата, ложнице, плач и кукњава отете девојке и сл.). То је родбини теже од убиства. Сила узима образ кући и братству. Таквог отмичара гоне убиством.

Према казивању Бајрама Хусаја, на силу отета девојка може се вратити у род. Пошто отмичар буде убијен, пребија се његова крв за образ куће и поштење девојке. Али у Ругови се такав случај не памти. Руговци припадају једном фису у коме до скоро није било женидбених веза. Брахим Хоца разликује се од Бајрама Хусаја утолико што сматра да после убиства мушкарца који је насилно отео девојку ова више не треба да се враћа у род зато што би могло да дође до поновљене освете. Ни у раним вековима хришћанства није било дозвољено враћати насилно отету девојку. Насилник се одлучивао од цркве, није му било допуштено да узме другу жену (67. апостолско правило).³⁵ Иначе из народних песама види се да је насилне грабежи неиспрошених девојака било и код Срба у средњем веку.³⁶ Код Албанаца данас су насилне отмице веома ретке. У својој двадесетогодишњој адвокатској пракси имао сам 3—4 судска случаја. Но, код насилних отмица нема везивања женске бесе, па нас та тема овде више не занима.

Адем Ариф Елшани (73), обичајни судија из Озрима, каже 11. 03. 1980. г. да је већ заживио обичај да тазбина сама тражи да се помири са зетом: „Зету који ти одведе кћер без одобрења однеси два кила шећера нека му је слатко“. Ту има ироније према савремености која преовладава, али и истине. Мирење зета са тазбином постаје формалност. Ослобађање од старих обичаја тече убрзаним ритмом.

Лакше је помирити зета са тазбином, него вереника са момком који му преузме вереницу.

б) Гоњење преузимача испрошене девојке

Сви старији известиоци кажу да на Косову за време турске није било ни једног села у којем није било преузимања испрошених девојака. Због тога је у средњем веку проливано много крви и код Срба, што се види из песме „Женидба Тодора Јакшића“.³⁷

³⁵ Никодим, *op. cit.*, стр. 137.

³⁶ В. Карацић, *op. cit.*, стр. 2, 386.

³⁷ *Op. cit.*, стр. 573 и 575.

Преузимач испрошене девојке је блудник који наноси црн образ кући момка који ју је био испросио. По начелу пречет права куповине, вереник је имао првенство. Нико је није смео узети док он не раскине везу. Црн је образ веренику коме неко преузме девојку. Ако раскине веридбу, пропада му цена у плаћеном делу. Ако вереника остави вереница, њена родбина остаје дужна крв веренику, али само ако је преуда³⁸ или је знала да је препрошена па није обавестила вереника.

То је у животу нешто сложеније од упрошћеног одговора Сокољ Баца Богишићевом известиоцу Јовану Лазовићу. Родбина веренице која остави свога момка пада у дуг крви само ако превери или преуда испрошену девојку или сазна да су је други препросили па необавести првог вереника да је преузме. Девојка не може сама раскинути веридбени уговор, већ се претпоставља да ту неко посредује (жене — стрине, ујчевина итд.). Увек се сумња и на њене мушке укућане да су је преудали коришћењем женске бесе.

Сви известиоци кажу да код преузимања туђих вереница, прво, настаје спор између братства веренице и братства вереника. Род веренице дужан је да се оправда роду вереника да није знао за преузимање испрошене девојке. Правдање се врши заклетвом са 12—24 саклетвеника, зависно од компромиса са напуштеним момком. Бајрам Хусај саопштава 18. 03. 1980. да отац преузете девојке, чим сазна, треба да пошаље посреднике кући вереника са обавештењем и поруком: „По обичајима ти се могу заклетати са онолико људи колико ти хоћеш да од наших мушких укућана који умеју говорити — од најмлађег до најстаријег — ни један није умешан у преузимање твоје девојке“. Ту садржину има и заклетвена изјава. Напуштени момак треба да прими правдање заклетвом.

Ако се родбина преузете веренице не оправда заклетвом, сматра се кривом за једностран раскид веридбених уговора и пада у дуг крви према роду напуштеног вереника. Пример наводи Салија Метај из Баковице и Осман Баждарај (62) из Црнобрега код Дечана 12. 12. 1978:

Весел Б. из Врела код Истока уби, пре рата, 1941. г. Р. Алију из истог места, зато што се није оправдао заклетвом да није проверио одиву коју је Весел био верио. За то убиство Весела је опевала народна песма. Кућа Р. Алије је узвратила осветом.

Известилац Зенун Салихај саопштава други пример 6. 10. 1979 г. :

³⁸ Бранислав Недељковић, *Канун Леке Дукаћина — Арбанашко обичајно право*. Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића. Анали Правног факултета Београд за октобар—новембар 1956. г. I, 24—25.

Селман Незир из Укче, пре тридесет година, вери своју кћер за Бајрама Нака из Мемића. Девојка одби да се уда за вереника па утече за момка из Горњег Стреоца. Њена родбина се није могла заклети да није знала за преузимање. Зато напуштени момак уби брата утекле веренице. Братовљева смрт се преби за образ вереника и цену коју је био платио за девојку.

Занимљив пример саопштава Блажо Станковић 22. 09. 1979:

Пре рата, 1941. г. девојка из околине Истока би верена па утече другоме. Њена родбина западне у дуг крви зато што се није могла оправдати да није знала за бекство девојке. Веренику оста црн образ и штетова цену коју је за девојку био исплатио. Зато он убије брата одбегле девојке. Тек после тога убиства родбина веренице оправда се са саклетвеницима да није знала да је девојка препрошена. Вереник паде у дуг крви према роду веренице, али се искупи плаћањем крвине. После тога вереник уби преузимача веренице. Затим иста женска особа побегне трећем лицу. Брат њеног убијеног преузимача убије тога трећег. Затим синовац освети погинулог стрица. Због једне жене погинула су четири човека.

И Исен Бериша (64), хоца из Рухота код Пећи, саопштава 8. 03. 1980. г. да је Незир Бојић из околине Истока 1952. убио човека који му је преузео вереницу. После тога је мировно тело одлучило да пребије „главу за штету и срамоту“.

Пример се види и из списка Окружног суда у Пећи:

И. С. из Рашкоца одби да уда своју кћер за вереника Хамзу. Овај је уграби и оста са њоме у заједници неколико недеља. Државни суд га осуди за силовање а вереницу врати у род. Потом је отац вери за момка из Призрена. Али осуђени Хамза, „борећи се за своју жену“, убије њеног оца.³⁹

Кућа веренице не сме да раскине веридбени уговор ни пошто се вереник ожени другом женом, јер ислам дозвољава полигамију. То се види из списка Окружног суда у Пећи:

Мухамед М. из Заблаћа вери Емину, сестру Исуфа Х. из Прекала. По завршетку школовања вереник се ожени неком Нурадијом, а са Емином не раскиде веридбени уговор. Еминин брат једнострано раскиде веридбу са образложењем да не да сестру ожењеном човеку. Тим поводом Мухамед са браћом Халилом, Шабаном и Мустафом револверима и бомбама покуша да убије Еминог брата Исуфа.⁴⁰

³⁹ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 37/70.

⁴⁰ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 161/74.

Род веренице грешни ако не иде редовним путем, да се правда заклетвом пред братством веренице и да му препусти гоњење преузимаца. Обичаји не дају за право родбини да гони преузимаца веренице. Она не зна постоји ли аранжман вереника са преузимачем. Вереник и преузимац се могу помирити. Грешку су направили Ељшани из околине Пећи. То се види из примера које саопштава Адем Ариф Ељшани 11. 03. 1980. г. :

За време турско, род Драгидели из Дренице преузе испрошену девојку у роду Ељшана. Да би се оправдали пред родом вереника Ељшани убише преузимаца. Драгидели узвратише осветом. Мировно тело крв за крв а преузету жену врати у род. Да није била верена Ељшани би имали право да убију грабљивца своје девојке који им наноси штету и срамоту. Али, пошто је била верена, Ељшани су били дужни да се правдају са саклетвеницима њеном веренику. Његова је ствар да ли би се мирио са Драгиделима или штету и срамоту истеривао убиством преузимаца.

Пошто се братство преузете веренице оправда заклетвом да није знало за њено бекство, преузимац испрошене девојке пада у дуг крви према њеном веренику. Вереник је претрпео штету и срамоту. Њему је црн образ. Зато је он са својим родом позван да убије преузимаца. Убиством се изравнавају односи: крв за образ и цену девојке. Преузимац одговара животом за деликт учињен на штету вереника. Али, да би се одржала равнотежа обавеза, вереник не треба да узме од родбине веренице цену коју је платио. Ако би примио повраћај цене, сматрало би се као да је узео девојку, па не би смео да убије преузимаца.

Пример убиства преузимаца саопштава Реџеп Демај:

Пре рата 1941—1945, Маљо Балија из Дреља преузео је вереницу неког Лутова из Алагине Реке. Братство уграбљене веренице оправда се саклетвеницима да није проверило девојку ни знало да ће бити преузета. Потом, кућа вереника Лутова уби преузимаца веренице.

Следећи пример саопштава Зенун Салихај (50) из Укче 6. 10. 1979. године:

Ахмет Халими из Мужевина код Истока преузе Хатмону, вереницу Шабана Смаила из Сушице 1936. г. Родбина девојке — Салихаји из Укче — оправда се саклетвеницима да није знала да ће им кћер побећи из куће. Паде у дуг крви кућа преузимаца Ахмета Халимија. Једног дана, сељаци прекорише напуштеног вереника да му је црн образ кад може да ради њиву док му други спава са уграбљеном женом. Вереник се заветовао да неће обрађивати имање док не опере образ. Побе у Мужевине, сакри се на тавану преузимачеве

ложнице и секиром сасече Ахмета и Хатмону, док су били у постељи. Мировно тело преби Ахметову крв за образ убице, а отац Хатмонин „опрости“ убици крв своје кћери. О том подвигу је и песма спевана.

Хазир Чолаку из Јуника саопштава 12. 02. 1980. г. да је за време другог светског рата испрошена девојка из куће Х. Ц. побегла за момка И. Н. у Бецу. Родбина веренице оправдала се заклетвом. После тога, напуштени вереник убио је преузимача.

Зато су у старо време свештеници водили рачуна да не венчавају преузете веренице. Код старих Јевреја то је сматрано силовањем и кажњавало се погубљењем мушкарца који преузме туђу вереницу.⁴¹ У правилу 20-ом хришћанског оца Василија Великог (IV в.) забрањује се преузимање заручених девојака.⁴² Шести васељенски сабор у 98-ом правилу прописао је да ко узме ради брачног живота женску особу која је с другим заручена, а заручник јој је још жив, подлеже казни за прељубу.⁴³ Те одредбе Трулског сабора преузете су и у грчко-римским праћанским зборницима.⁴⁴ Код Албанаца заручник може и умрети, али се вереница не сме проверити, зато што је може узети за жену један од девера или рођака преминулог вереника, о чему је наведен пример на другом месту.⁴⁵ Православна црква не венчава без присуства личних јемаца — кумова. И ислам је водио рачуна да не венчава преузете веренице. То се види из примера који саопштава Ибиш Кастрати 24. 09. 1979. г.:

Пре другог светског рата, Демо Салиху из Жура код Призрена вери девојку. За њен откуп беше платио 3.000 динара. Спремао се за свадбу. Али вереница је имала љубавника са којим побеже Муфтији у Призрену ради венчања. Муфтија испита чија је, па одби док од њене родбине не провери случај. Отац девојке обавести вереника па овај убије преузимача.

У првим деценијама после другог светског рата ни државне власти нису увек толерисале преузимање испрошених девојака. Настојале су да спрече узроке убиствима. То се види из примера који саопштава Суљо Метај, пензионисани радник милиције из Истока, 3. 05. 1980. године:

У селу Забелу у Дреници две девојке из исте куће биле су испрошене за момке са Косова. Али оне савезаше женску бесу па утекоше за два брата који су живели у једној

⁴¹ Пета књига Мојсијева XXII, 25 и даље.

⁴² Никодим, *op. cit.*, стр. 379.

⁴³ *Op. cit.*, стр. 588.

⁴⁴ *Op. cit.*, стр. 589.

⁴⁵ Чувари бесе, *op. cit.*, стр. 109, 110.

породичној задрузи. Братства напуштених момака опсади-
раше кућу преузимача и запретише бојем. Известилац је
интервенисао да спречи проливање крви. Саслушао је од-
бегле девојке. Оне су изјављивале да су добровољно утекле
и да желе да се удају по свом избору. Али их милиција
врати у род. Затим се једна од њих удала за трећег момка,
а друга за момка који ју је био преотео.

Бајрам Хусај саопштава 1. 04. 1980. г. да кућа која је
примила награду уграбљену или испрошену девојку нема право
да убије њеног преузимача зато што би пала у дуг крви.
Преузимача може убити и вереник зато што му је узео образ
и покварио вереницу. — Не сме је узети за жену ни пошто
убије преузимача.

Он наводи пример:

Пре другог светског рата, момак из Ругове преузе туђу
вереницу. Родбина девојке оправда се заклетвом, па овај
уби преузимача. Затим погрешно те се ожени вереницом.
Тиме западе у дуг крви. Пошто је убио преузимача није
смео да се ожени том невестом. Женска особа треба да се
уда за неког из куће погинулог преузимача, тј. за једног
од девера. Она је плаћена крвљу преузимача. Чак ако би
се преузета вереница вратила у свој род, па се удала за
трећег мушкарца, род напуштеног вереника могао би и
тога гонити. Нико нема право да му је преузме.

Иначе, вереник који не убије преузимача може му пре-
отети своју вереницу. То није само албански већ и стари српски
обичај. У песми „Женидба Јова Будимлије“ овај отима бану
од Ердеља жену коју је био први испросио.⁴⁶

Са јачањем државне јавне безбедности и њене ефикасности
расте и број мирне између братства које преузме туђу вере-
ницу и братстава напуштеног вереника и преузете веренице.
Са таквим мирењем биле су се среле и власти у Црној Гори
четрдесетих година XIX века. Бјелопавлићи су преузимали ко-
манске жене, а судови Катунске нахије казнили су родбину
Јока Стојановића са 50 талира, што је знала да јој је верена
кћи одбегла за Усина Лазарова.⁴⁷ Јован Лазовић је саопштио
Валтазару Божишићу да поводом преузимања веренице може
доћи до умирања и у Северној Албанији, и то тако да својта
девојке плати веренику цену женске крви.⁴⁸ То тече по уоби-
чајеном поступку, о чему детаљно обавештава Бајрам Хусај
18. 03. 1980. г. :

⁴⁶ В. Караџић, *Op. cit.*, стр. 616—622.

⁴⁷ Томица Никчевић — Бранко Павићевић, *op. cit.*, стр. 177—178.

⁴⁸ Бранислав Недељковић, *op. cit.*, I, 24 и 25.

Ако братство преузете веренице не може да се оправда заклетвом пред напуштеним вереником остаје му дужно једну крв. Зато шаље посреднике да се измири са кућом напуштеног вереника. Ако вереник пристане да узме другу девојку уместо преузете, ни родбина веренице ни преузимаач не падају у крвни дуг. Тада вереник не сме да убије, сем ако хоће да падне у крв. Пословично се каже да „ован нема две коже“, што значи да се не може узети друга девојка и искати крв. Но, може да се деси да род веренице даде напуштеном веренику другу своју одиву, само да би одржао пријатељство. У том случају вереник се не ослобађа обавезе да убије преузимаача, већ има право да наплаћује образ и штету. Ако тако не би поступио, остао би му црн образ пред браћом и пријатељима. Јер, прву вереницу је купио а друга му је само ради пријатељства поклоњена. Таквих случајева било је у околини Ораховца. — Било је случајева да и сватови дођу по девојку а она без знања рода одбегне другоме за жену. Тада отац одбегле девојке поклони напуштеном веренику другу од својих одива само ради одржања пријатељства. И таквом је момку црн образ ако се не освети преузимаачу. Тако се тазбина мирила са напуштеним вереником.

И преузимаач веренице настоји да се помири са родовима којима се замерио. Зато треба, прво, да покуша мирење са братством вереника. Посредници настоје да их помире обавезивањем преузимаача да напуштеном веренику накнади трошкове једне женидбе. Ако напуштени вереник пристане, може бирати из куће преузимаача неиспрошену девојку. Тако се компензира штета а међу завађеним успоставља пријатељство. Имер Љајић саопштава 28. 09. 1979. г. пример таквог мирења:

У Великом Штупељу код Пећи била је верена девојка за момка из Љубуше. Други момак из руговског села Боте преузе ту девојку без знања њене родбине. Тиме западе у дуг крви. Посредници помирише преузимаача са напуштеним вереником. Преузимаач му даде за жену девојку из своје куће и постадоше пријатељи.

Сада обичајни судови мире преузимаача веренице и вереника и без стварања пријатељске везе. Једноставно обавезу преузимаача да плати напуштеном веренику цену потребну за куповину друге девојке. Недавно је мировно тело обавезало некоег из Баковице да плати напуштеном веренику из Накла код Пећи цену женске крви у износу од 100.000 динара. Брахим Хоџа саопштава 10. 04. 1980. г. да је пре две-три године у Каличанима код Пећи мирио завађене због преузимања испрошене девојке. За мирење је дао формулу: ако се родбина преузете веренице опере заклетвом да је нико од мушких глава није

преверио ни знао да је препрошена, преузимач има да плати напуштену веренику 80.000 динара на име образа и још 60.000 динара на име цене за девојку.

Пошто се преузимач помири са напуштеним вереником, родбина девојке нема право ништа да потражује. Сматра се да се девојка морала удати за некога. Родбини је плаћена цена од првог вереника. Тиме је обештећена. Али, ако преузимач, после мирења са вереником, жели да успостави однос пријатељства са родбином девојке, шаље посреднике да преговарају са тазбином хоће ли га примити у кућу као пријатеља. Ако тазбина пристане, поступак се одвија по обичајима важећим за мирење после праљења неиспрошене девојке. Ако се измири са тазбином постају пријатељи. После изравнатих економских односа, образ се не помиње. Бајрам Хусај саопштава да је лично мирио случај у Ругови: девојка из Шкрела била је верена за момка из Алапине Реке и побегла за некога из Кошутана. Приликом мирења одлучено је да преузимач плати напуштеном веренику трошкове друге женидбе, а отац девојке да му врати мортнију.

Известитељка Ф. К. из Пећи саопштава 1980. г. пример везивања вишеструког пријатељства код мирења услед преузимања туђих вереница:

— Очух вери моју мајку за некога. Њена сестра била је добро удата, па јој препоручи девера за мужа. Мајка је одбијала зато што је била испрошена. Али је моја сестра убеди да пристане, истичући да ће људи наћи начина да размрсе своје сукобе. Мајка пристаде. Девер њене сестре, а мој отац, ноћу, управи моју мајку. Само да би одржао пријатељство, очух моје мајке даде напуштеном веренику своју кћер за жену. Тако мој отац паде у крвни дуг. Да би се и ова крв подмирила, окупи се мировно тело (плећнија). Оно одлучи да мој отац даде своју сестру мојој ујчевини. Тако се везивало вишеструко пријатељство да се не зна ко је коме и како својта.

Мирења око преузимања вереница су тешка. Готово су немогућа код отмица удатих жена.

в) *Гоњење отмицара удатих жена*

Од известилаца нисам чуо да су Турци отимали удате жене Албанцима. Турци су живели по прадовима, а Албанци углавном на селу. Ниво прадске културе био је виши. Зато су грабани избежавали и још избегавају женидбене везе са сеоским становништвом. И Албанци по прадовима нерадо закључују женидбене везе са селацима. Није у питању само феудални менталитет, већ пре свега разлика у култури и обичајима. Варошани не

желе сељаке за женидбене пријатеље, боје се крвних завада и освета. Градско пријатељство је интимније и мање прорачунато.

Међу Албанцима на селу има појава отмица удатих жена. Оне су много ређе од прабежи неиспрожених и преузимања испрожених девојака. Црн је образ мужу и његовој кући кад му неко отме жену. Отмица постоји без обзира на то је ли жена добровољно побегла или насилно одведена. Разлика је минимална и састоји се у томе што, како известиоци кажу, насилно одведена може бити враћена мужу и задржана у његовој кући. Одбегла се не враћа. Враћање одбегле жене схватило би се као подметање повода за убиство. Но, вратила се или не, отмичар пада у крвни дуг — пола крви за образ а друга половина за отмицу или кварење жене. Муж са својим мушким укућанима и братственицима позван је да гони отмиача. Отмице се готово увек завршавају попибијом отмичара, његовог господара куће или мушког сродника. И код Срба у средњем веку отмица жене плаћала се главом. То се види из народне песме „Јакшићеви двори похарани“.⁴⁹

Најтежа је отмица девојке сватовима. То је био узрок крвавих обрачуна сватова са отмичарима. Рамо Љајић саопштава 24. 09. 1979. г. случај који се десио за време турско. Изнад Кећ Потока у Дреници био се десио случај да се сватовима отме невеста. Зато дође до боја, у коме је погинуло много људи са обе стране. Место се данас зове Невестин гроб (алб. *Guri i puses*) Брахим Хоџа каже 22. 09. 1979. године да је од свог оца Авдула чуо да је у старо време било доста отмица жена сватовима. Услед тога су избијали међуплеменски ратови. Да би се избегла кавга, сачуван је стари обичај да се сватовима у пролазу ослободи пут да мирно проведу невесту до мужевљевог дома. Албанци кажу: „Кад сватови пролазе, испрегни вола из јарма“.

Ништачовеком се сматра муж који пропусти да осветли образ који му је оцрнио отмичар жене. На освету га принуђавају родбина и тазбина, браћа и пријатељи. Сви га коре да није могао сачувати жену коју му је тазбина поклонила. Известиоци наводе и примере убиства отмичара жена. Реџеп Демај саопштава 15. 10. 1979. г. :

Пре другог светског рата, Беко Имери оте жену неком човеку из Бролића. Напуштени муж уби отмичара. Брат убијеног Бека понови освету, позивајући се да на то има право зато што је жена сама дошла у њихову кућу. Он уби неколико мужевљевих рођака из Бролића. Мировно тело измири завађене, тако што преби крв Бека за отмицу жене, а Бековог брата обавеза да плати крвнину за убијене

⁴⁹ В. Карацић, *op. cit.*, стр. 600—609.

сељаке из Бролића. Овај је морао да проси по Ругови и Пећи, да би сакупио новац за крвнину. Сакупљање новца за крвнину изгледа да је најстарији облик давања милостиње.

Блажо Станковић саопштава 30. 09. 1979. г. пример недавног убиства због отмице жене:

Пре петнаест година девојка у Кос. Митровици, верена у колевци, заљуби се у другог. Али се морала удати за момка којег она јој је родбина изабрала. После удаје, договори се са љубавником да је отме. Док се налазила са мужем на путу, момак је уговореним светлосним сигналом обавести да побегне. То би схваћено као отмица и напуштени муж уби отмицара. Убица је судио Окружни суд у Приштини.

Дешавало се да због отмице жене буде убијено више мушкараца. Авдул Рамосај (57) из Црнобрега саопштава 20. 09. 1979. г. пример:

За време турско, мужу из Стубла или Доброша код Баковице оте жену момак из Јуника. Напуштени муж уби отмицара. Отаца жена побегне другоме. Муж и њега убије. Жена утече трећем. Напуштени муж убије и трећег отмицара. Затим се окупи мировно тело да већа о кривици убице. Владало је мишљење да жена не вреди више од једне крви, па да за прву отмицу треба пребити крв првог отмицара, док за убиства другог и трећег отмицара треба обавезати убицу да плати крвнину. Пре доношења дефинитивне одлуке дође код убице Шабан Бинак, син опеваног Бинак Алије из Северне Албаније. Он се погоди са убицом да ће га научити одбрани пред мировним телом ако му бесплатно изими овце. Научени муж пристаде пред мировним телом да плати све три крви ако му кућа сваког отмицара подведе по једну од својих жена да преспава са њима, ако то не учине неће платити крвнину. Мировно тело прихвати ту понуду као своју одлуку. Пошто куће отмицара нису могле бити јавни кодоши својим женама, убица би ослобођен плаћања крвних дугова. Три крви се пребише за три отмице исте жене.

Из околине Баковице овај преседан се разгласио по Косову. Блажо Станковић саопштава сличан пример из околине Приштине:

Три момка отму туђу жену и задрже је у постељи, сваки по једну ноћ. Пошто је муж врати, жена му исприча случај. Овај убије сва три отмицара. Пред мировним телом правдао се да ће платити три крви ако му куће отмицара подведу своје три жене да са сваком преспава по једну ноћ.

Таква схватања заступају и известиоци из Ругове. Обичајни судија Брахим Хоџа пориче исправност таквог гледишта и сматра да због отмице једне жене може бити убијен само први отмичар: „За једну жену дозвољено је само једно убиство. Следећи отмичар није отео жену мужу већ отмичару“.

Убиством се гони и покушај отмице. Довољно је да жена потрчи за другим човеком без пратње свога мужа, па да онај за ким је утекла буде убијен — каже Брахим Хоџа. Ако је више саучесника у отмици може бити убијен било који, па се саучесницима оставља да међу собом изравнавају рачуне чија треба да буде отета жена.

Поводом отмице удатих жена мирења су готово немогућа. То је неопростив деликт, бар када се тиче односа међу индигенима. Ко врши насиље над туђом женом обичаји му не пружају заштиту. Напуштеног мужа бије свестрана инфамија. Сви га принуђавају да убије отмичара. Не може бити човек онај ко трпи отмицу жене, боље му је да се убије него да живи као кукавица — кажу сви известиоци. Али најглавнији разлог неопростивости овог деликта, чини се, јесте у томе што отмичар не може накнадити сву штету напуштеном мужу. Новцем би му могао платити трошак друге женидбе. Могао би му дати и неку од својих одива за жену. Али, остају деца без мајке. И та деца су позвана на освету. „Отмичар би могао набавити мужу жену, али не може мајку деци“ — кажу известиоци. И када би се муж помирио, његови синови би убили отмичара „да оперу част мајке“. Зато ни један извештач није могао навести пример којим би илустровао како напуштени муж компензира штету за отету жену. Додуше, искусни обичајни судија Брахим Хоџа каже да би могао помирити отмичара тако што би га обавезао да плати напуштеном мужу трошкове једне женидбе. Бајрам Хусај мисли да би их могао помирити када би отмичар дао своју одиву напуштеном мужу. Али ни један не наводи пример таквог мирења на које би пристао напуштени муж, коме је тазбина пренела дужност заштите одиве.

Брахим Хоџи је познат само један случај принудног мирења завађених због отмице жене. Отмичара из села Стубла или Брја код Баковице обавезало је мировно тело да врати жену напуштеном мужу. Тако су деца добила натраг мајку, а увређени муж морао је да пристане зато што му је забрањено паљењем куће и уништењем покретних ствари.

Ни рођак рођаку не прашта отмицу жене. Не погађају се око уређења односа компензацијом. Рођак не може напуштеном мужу дати одиву за жену, јер постоји забрана ендогамије. Муж не сме пристати ни да му рођак купи другу жену из другог фиса. То би наљутило децу да убију рођака-отмичара њихове мајке. Услед тога дошло би до поремећаја

крвносродничке солидарности у братству. Да би се сачувала солидарност у братству, напуштени муж не треба да се мири са рођаком-отмичаром, нити да га убије. То се види из примера који саопштава Брахим Хоџа 10. 04. 1980. г. :

Пре двадесет година Х. Ц. из Пепша оста без жене, коју му оте његов комшија и рођак Р. С. Будући да су из истог братства, међу њима није дошло ни до миренења ни до гоњења убиством. Остало је само да Р. дугује крв Х-у.

Готово истоветан случај десио се у Јунику. „Због једне жене рођаци нису луди да убију један другога“, каже Шаћир Бакова. Са јачањем државне јавне безбедности отпада потреба заштите крвносродничком солидарношћу, па се дешава да и рођак буде убијен због отмице жене. А. Р. из Шкреља 29. јуна 1975. г. убио је свога рођака У. Р. зато што је С., брат убијеног, у јесен 1974, отео снаху убице и са њом преспавао три ноћи.⁵⁰

Црква је анатемисала отмичаре жена и њихове помагаче. То се види из 27-ог правила Четвртог васељенског сабора халкидонског и 92-ог правила Шестог васељенског сабора трулског.⁵¹ Анатема је била најтежа казна. Она је повлачила искључење верника испод црквене заштите, његов јавни преступ и физички прогон.

У Црној Гори је, изгледа, отмица била опростив деликт још у XVIII веку. То се види из исправе датиране 11. децембра 1797. године, када је изабрани суд са владиком Петром I. Петровићем мирио Ријечку нахију и Његуше због отмице једне жене и пресудио да се пребије 60 цекина за жену Луке Лубарде коју беше узео Мићо Ников Станишић.⁵²

Овим се завршава излагање јавних деликата који настају јавним везивањем женске бесе. Много је распрострањенија прељуба као тајни деликт.

г) Гоњење преступника код прељубе

Прељуба је деликт тежак као отмица жене. Муж се боји подметања наследника, какав је случај био у околини Клине. Наследник је подметнут куму. Одрастао је у кући својих легитимних родитеља, а, потом, са својом легитимном браћом убио своја два брата по природном оцу. Мотив убиства је прикривен, али су ми известиоци поверили да је убица подстрекаван да убије да би опрао част мајци.⁵³

⁵⁰ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 100/75.

⁵¹ Никодим, *op. cit.*, стр. 388, 579.

⁵² Т. Никчевић — Б. Павићевић, *op. cit.*, стр. 71—78.

⁵³ Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 10/71 и саопштење женидбених пријатеља оптужених.

Прељубе повлаче за собом и друге опасности по заштиту. У договору са преступником блудница може нанети свако зло мужевљевој кући. Блудница може партнеру давати храну, научити га кад и како да покраде жито и опљачка стоку, обавестити га о породичним тајнама, допринети пљачки и убиству укућана. Пример наводи извештај Р. Ш.:

После другог светског рата, удата жена ступи у недозвољен однос. Љубавник је ноћу проваљивао кров и долазио код ње у ложницу. Муж јој је био стар али богат, са великом имовином и породичном задругом. Она повери блуднику да кућа има ћуп пун златног новца. Блудник преко ноћи запали кућу њеног мужа. Збуњени муж изнесе из куће златнике и сакри их у мећи поред куће. Блудник је то и очекивао па покраде златнике из ћупа. После пожара, веће мушкараца утврди да нема златника. Наћен ћуп пун песка покривеног малом количином златника. У породичној задрузи наста узajамно сумњичење. Зато се подели. Пљачкаш је и прељубници учинио део од присвојених златника. Дакле, прељуба утврђава и личну и имовинску безбедност мужа. Зато се реагује убиством блудника док се преступница отпушта из куће, уз или без забране удаје.

Прељуба може остати тајна или постати јавна.

Јавну прељубу учинио је пар који је ухваћен на делу. Кад се мушкарац нађе са „развезаним учкурор“ уз туђу жену обичаји дозвољавају да их увређени чувар убије „једним метком“. Тада се пребија крв убијеног за образ и штету увређеног. Крв жене праштају њени родитељи. Код јавно утврђене прељубе јавно се зна повод и мотив и пружа очигледан доказ. Такав случај десио се у Баковици 1964. године:

Б. К. из Бураковца приметио је свога пријатеља да често посећује његову жену кад је сама. Наста провера. Лажно је приказао жени да мора радити у ноћним сменама као чувар предузећа. Ова се договори са љубавником да је посети. Муж је чекао у заседи и убио пријатеља поред жене у постељи. Жену је отпустио. Она се одмах удала за јунака који је може боље чувати. Убица се пред судом бранио истинито наводећи прави повод и мотив.⁵⁴

Код јавно утврђене прељубе рођак настоји да поштеди свога рођака. Гледа да га ухвати на делу па да жену отера у род, а рођака блудника обавеже на плаћање трошкова друге женидбе. То илуструје пример који саопштава З. С. из Укче:

Недавно је син Х. К. из Врела код Пећи ухваћен у прељуби са својом снахом — женом Б. Х. у Врелима. Изневерени муж окупи своје мушке укућане који заробише

⁵⁴ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 20/66.

преступног рођака и упутише ултиматум господару његове куће да им плати 150 хиљада динара или ће му убити заробљеног момка. Господар куће плати новац. Преварени муж отера жену њезином оцу, а за добијени новац купи другу жену.⁵⁵

Тако се може поступити према истобратственику. Према блуднику из истог братства постоје рођачки обзираи. Рођак може покварити жену, али не може узети образ рођаку. Коначно, цело братство је довело жену ради биолошке репродукције. Ради солидарности у нападу и одбрани братство не дозвољава међусобне крвне заваде.

Али када је у питању однос према иноплеменнику, мирење тешко успева. То се види из овог судског случаја:

К. О. из Црнца код Истока ухвати своју жену А. у прељуби са З. Р. из истог села. Људи их помирише, тако што обавезаше преступника да плати трошкове друге женидбе увређеном мужу. Овај беше отпустио жену, примио новчану накнаду па купио себи другу жену, а блудница се лако удала за другог који није морао да је плаћа. Њени синови нису били задовољни поступком свога оца, па 6. 10. 1977. године на пијаци у Истоку — на најпрометнијем месту, „да им што даље оде глас о јунаштву“ — секирама откину главу блуднику. Тиме су опрали част своје мајке⁵⁶.

Тајне прељубе не износе се на јавност. Увређени муж рачуна да тајно уклони блудника, а жену задржи за себе. Тако би био на добити. Фактичку инфамију, свој црн образ би сакрио, убио блудника, а не би морао отпуштати жену и куповати другу. То се види из примера који саопштава Шаћир Бакова, адвокат из Пећи, 31. 07. 1980. године:

Емигранти из Албаније открију, крајем четрдесетих година нашег века, да једна њихова снаха одржава недозвољене односе. Кришом ухвате блудника, убију и закопају леш, па засаде поврће. Органи јавне власти открили су случај.

Све већа ефикасност криминалистичке полиције утиче и на мењање обичаја. Сада је тешко тајно убити, зато што полиција открива. Тешко је и блудника ухватити на делу, а још теже отпустити жену и оставити децу без мајке. Зато се због тајних прељуба намештају убиства уз лажне поводе и мотиве. Ево неколико примера:

— А. К. из Бобовца саживе се са својом стрином, која је као удовица била од њега одељена. Она ожени сина, који нађе запослење ван Косова а остави жену код куће. К. се саживе и са том невестом. Све је то опазио други стрин, па

⁵⁵ М. Буричић, *Забрана родоскрвнућа*, стр. 403 (фуснота).

⁵⁶ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 114/77.

саопшти синовцу. Овај смисли како би се осветио преступном рођаку са којим је до тада био у најбољим личним односима. Инсценира свађу око тобожње пољске штете и ошамари дете преступника. После кратког времена, увреба преступника и паде му у заседу одакле испали неколико револверских хитаца. Преступник је очекивао напад, па реаговао дефанзивном бомбом. Увређени муж и син пред судом се бранио да је преступник први баацио бомбу ради освете због шамарања детета. Првостепени суд је поверовао нападачу и ослободио га оптужбе. Жалбом блудниковог браниоца ствар је расветљена, па је увређени муж осуђен као нападач, а блудник ослобођен⁵⁷.

— Д. и Р. из Ступа били су суседи и кумови. Током другог светског рата, један од њих попреси са женом другога. Кућа преступнице сазна за прељубу и прикри је. Фактички је била инфамна и сматрала да треба да осветли образ. Инсценира свађу око гомиле камења на међи, где погибе преступни мушкарац. После овог убиства, ређале су се наизменичне освете све до 1963. године. Тада их мировно тело, уз подршку државних органа, помири⁵⁸.

— Једна старица из околине Пећи саопшти свом господару куће да треба убити суседа — рођака који одржава недозвољене односе са женом из њене куће. Било би непоштено да се убије преступник уз навођење правог разлога, посебно кад није ухваћен на делу. Господар куће осети се фактички инфамним, осрамођен је а нема поузданог доказа да јавно убије преступника уз истинито навођење повода и мотива. Смисли лажан повод и мотив за намеравао убиство. Око 2 ара земље заметну дуг спор пред обичајним судовима. Тако разгласи постојање спора и упозори блудника да се одбије од жене. Да би лажан повод и мотив за намеравао убиство био што убедљивији, заметну дуг спор и пред Општинским судом у Пећи⁵⁹. После извесног времена дође до физичког обрачуна на спорном земљишту. Ту погибе мушкарац из куће блудника. Истог дана кућа убијеног узврати крвном осветом. Први убица бранио се пред судом да је деликт учинио ради спорне земље, а други да је убио рођака из освете⁶⁰.

— Е. Д. из околине Пећи преко своје удате сестре свеза женску бесу са супругом једног Б. Са њоме се састајао у

⁵⁷ Списи кривице Х. Криезију код Окружног суда у Призрену из 1965. г.

⁵⁸ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 101/60.

⁵⁹ Списи Општинског суда у Пећи, П. бр. 522/77.

⁶⁰ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 92/77 и К. бр. 83/77, и саопштење Р. Б. из Витомирице.

кући свога зета. Пошто је муж сазнао а деца му порасла, научи их да са блудником приметну свађу око јаза. Блудник изгрди Б-ине синове, па се ови нађоше увређеним. Затим отац саопшти да им је блудник узео образ и да га треба убити. Ови се договоре, па коцима убију блудника на пијаци у Пећи. Пред судом су се бранили да су били изазвани вербалном увредом код јаза⁶¹, а прави мотив и повод је ван суда објаснио М. К. Ш. из Истинића.

Обичајни судије са више искуства разликују подметнуте мотиве и поводе боље него државни судови. Обичајни судије боље познају народне обичаје. Брахим Хоџа каже да му то није тешко уочити. Због ситних зађевица и вербалних увреда не исплати се убијати а, народ је велики рачунџија. Кад год се као повод или мотив убиству представљају свађе око међа, бразда, јазова, наводњавања, гомиле камења, ситне стоке, песка, дрвета итд. оштећени траже интервенцију судова или мировних тела. Ако тамо не нађу заштиту гледају да узврате штетнику мало већом штетом од оне коју су претрпели. Тако се створи галама због које се заинтересују мировна тела и полиција. Кад се због ситних зађевица убије, прави мотив је жена. Због штете везане за отпуст жене и ради одбране пред државним судовима намештају се лажни поводи и мотиви за убиства. Не може се деци компензирати мајка, нити огласити свој црн образ због слабог чувања жена. „Због ситних зађевица нема убистава“.

Код убистава због прикривене прељубе не долази до међусобног изравнања рачуна. Не пребија се крв убијеног за образ жене увређеног мужа. Ту је еквиваленција поремећена. Убица не наводи прави мотив и повод зато што му обичаји не признају оправданост убиства без доказа хватањем блудника на делу. Али он сматра да му је блудник фактички оцрнио образ (фактичка инфамија). Осим тога, увређени муж не отпушта жену, без чега не може бити еквивалентности. Са друге стране, кућа убијеног зна или не зна да је њен момак учинио прељубу и да је фактички непоштено поступио. По обичајима је поштен све док не буде ухваћен на делу. Зато, и кад зна, родбина убијеног одбија да да право објашњење пред обичајним и државним судовима. Боји се да би признањем изгубила право и на крвнину и на поновљену освету. Кућа убијеног блудника, и када зна да је њен момак фактички непоштен, сматра се према обичајном праву оштећеном, са црним образом, позваном на заштиту живота убијеног момка.

Услед тако различитих субјективних схватања настаје ланац поновљених освета. Кућа убијеног, фактички непоштена а по обичајном праву црна образа, настоји да осветли образ и

⁶¹ Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 48/66.

изврши освету. Кућа над којом је извршена поновљена освета сматра да је прва противправно нападнута прељубом као правим поводом и мотивом за прво убиство, па по други пут узвраћа крвном осветом. Прељубом увређена кућа увек сматра да господар куће блудника објективно одговара за поступке својих укућана, да је био дужан знати и за непоштење свога мушкарца. И тако се крвне освете могу ређати кроз неколико генерација. Рамо Љајић саопштава да је било случајева да због једне жене погине по тридесет људи. Пошто завађене стране у узајамним осветама изгубе доста људи, слабија од њих попусти и прихвата мирење уз плаћање крвнине. Дакле, тајне прељубе су основни узрок поновљеним осветама. Кад човек човека убије другим поводом, односи се изравнавају пребијањем крви за крв. Али тајне прељубе ремете правно начело талиона.

Тако бивају кажњавани блудници у племенском друштву. Блажи је поступак према њиховим партнеркама.

4. — Гоњење блудница

Према блудницама има се више обзира. Женска особа је објект а не субјект, домаћица а не оружник племенске демократије. За њено понашање одговарају чувари куће у којој се налази. Они треба да је стегну да буде поштена. Жени која преступи није црн образ, већ њеним чуварима. Она може бити само поштена или непоштена. Част жене штите мушки укућани.

Женско дете у свом роду сматра се туђом нафаком од момента рођења. Оно је уз родитеље док полно сазри. За то време је испрошено или неиспрошено. Опасност од блуди настаје полним сазревањем. Тада је углавном испрошена. Начело чувања образа пријатељу утиче и на став родбине према неугодној одиви. Отац је чува, али гоњење евентуалног блудника оставља будућем мужу. У очевој кући девојка је саветована да остане виргина, а гоњена само за случај ванбрачног материнства. У спречавању нежељене трудноће помажу јој траварице, које ангажује женско друштво. У случају ванбрачног материнства присиљавају је да каже са ким је преступила. У случају родоскрвњења може бити убијена. Обично одведу ванбрачно мајку са породом ванбрачном оцу или дете остављају на раскршћу да би га неко за севап нашао и усвојио.⁶²

Убиство удатих жена је ретко и код очигледно доказане прељубе. Жена која учини прељубу може бити убијена заједно са блудником „једним метком“. Ни тада убица не изравнава еквивалентност, већ је преступа. Убиством блудника задовољава се еквиваленција — пола крви за образ, а пола за же-

⁶² М. Бурчић, *Фис и ванбрачна деца*, стр. 258—267.

ну. Убиство жене представља прекорачење. Тазбини није плаћена цела крв, већ пола. Друга половина крвнине резервисана је у корист заштите жене коју јој пружа родбина у односима према мужу. Родбина жене узима у обзир афект зета и „поклања“ му пола крви одиве затечене *in flagranti*, с тим да јој убица плати другу половину крвнине, што се назива „накнадом у новцу“. Друкчије није могло ни бити зато што је природно да при убиству блудника ухваћеног на делу од истог куршума може страдати и непоштена жена. Гоњење зета због убиства непоштене жене доприносило би ширењу крвних завада и негирању гоњења мушкарца ухваћеног на делу. Ако би убио жену а поштедео блудника, изневерени муж пао би у дут крви према тазбини. Сматрало би се да је убиство жене намештено ради других циљева, као што се сматра да је убиство мушкарца намештено ради других циљева ако се не отера жена. Уопште узето, жена која направи прељубу ретко се гони убиством. Убица блудника не жели да се правда и да плаћа тазбини накнаду за убиство одиве. Зато се сматра срамотом убити жену.

Код прабежи неиспрошених и преузимања испрошених девојака, као и код отмица, жене припадају отмичарима и не убијају их. Црн је образ чувару који их није сачувао, а непоштен је мушкарац који их је уграбио, преузео или отео. Жена је правно неодговорна. У тим случајевима најтежу казну изриче јој родбина. Жени која је добровољно одбегла може се забранити посећивање рода. Та казна није лака. Њоме се женска особа лишава родбинске заштите. Препуштена је милости и немилости мужа. Сем њега нико је не сме заштитити. Ујчевина би могла да је прими на кратко време, да је нахрани и да јој смештај. Муж би и то могао да забрани. Ако би се замерио, муж би је могао истерати на улицу да проси. Отуда стара народна изрека: „Млада курва стара просјачица“.

Казна коју муж може изрећи жени је враћање у род уз или без забране преудаје. Тада родбина поставља питање за разлог враћања. Муж не сме да отворено наведе прељубу као разлог, јер би тазбина такав разлог одбила репликом да није ухваћен блудник. Забрана преудаје представља казну сексуалне апстиненције. Не сме се удати, а у свом роду не може да чини родоскрвњење. Та казна погађа и мушкарца који је жену платио па мора да купи другу. Зато враћање жене уз забрану преудаје може наредити само економски и оружано јака задружна кућа.

Бечов пише да се од жена изнуђавају признања са киме су преступиле, да се живе пале у Ђубришту, да се наложе две ватре између којих се пеку примећене блуднице⁶³, док не одају блудника и друге тајне женске бесе. Могућно је да се са том појавом срео док је службовао као свештеник у Северној Ал-

⁶³ Gječov, op. cit., пар. 931.

банији. Известиоци са Косова саопштавају да се жени подноси нож под трло, да јој се прети секиром и револвером, да је малтретирана и тучена док не открије блудника. Али не потврђују степен суровости у изнуђивању признања какав саопштава Бечов. Све то више личи на застрашивање него на стварна мучења. Јер, под притиском, жене обично лако дају истинита или неистинита признања, уз одбрану да су биле силоване. То одговара жељама мушкараца, јер могу задржати силовану жену а гонити своје мушке ривале. Отуда се у племенском друштву за жену увек каже да је силована, па је гоњење уступило место чувању жена.

Четврти део

ЧУВАЊЕ ЖЕНА

Пошто племенско друштво није успевало да открије женску бесу и кодоше ни дозвољавало претпоставку да му жене могу бити неверне, посвећивало је највише пажње чувању жена. Сматра се да је довољно заштитити женску особу од насртаја мушкараца да би остала поштена. Додуше, то се не зове чување жена, већ *havali*⁶⁴. Средства за чување жена подешена су тако да чувају не само жене већ и покретне ствари куће. Али „кључ за разумевање је жена“ (Бајрам Хусај 15. 04. 1980. г.).

За чување постоји велики број средстава, која се допуњавају тако да жена, како се на први поглед чини, никад и ни у једној прилици не би била без чувара. У служби чувања налазе се људи и животиње, архитектура, ношња, подела рада, жалости и весеља и кастрациони страх.

1. — Људи као чувари жена

Чувари жена су фис, братство и мушки укућани.

а) Фис и братство чувају жене колективно. Сваки припадник братства и фиса дужан је да пази да странац не дође у додир са њиховом женском особом. У дванаест руговских села цео фис Келменди чува жене које имају релативну слободу кретања на планинским пашњацима. Странац је праћен да не дође до жена. Насртај би био гоњен одбојем фиса. Из планина обичај је пренет у низију. По селима Метохије селаци колективно чувају жене својих братственика. Пошто села нису увек

⁶⁴ *havale-lja*, именица женског рода са значењем: запрека, препрека, сметња, сметање, скровница. Микел Ђдреца, Албанско-српскохрватски речник, Приштина 1976, стр. 112.

племенски компактне целине, жене у њима немају ону слободу кретања као у Ругови. Братства су распоређена по махалама. Мушкарци махала чувају своје жене.

Обичај колективног чувања жена развио се у неповерење према странцу за кога се претпоставља да ремети тај обичај, у ксенофобију. На први поглед то личи на колективну љубомору. У ствари, ради се о неповерењу у жене. Има се утисак као да је свако радознао коме ће бити црн образ и чија је жена непоштена. Свака сумња у недозвољену везу јавно се алармира. Р. Д. из Шкреља је 1968. г. хицима из револвера алармирао приступ странца женским одајама свога рођака. На суду се бранио да је пуцао у вис да би заштитио рођака од евентуалне крађе. Други то чине паљевинама сена и сламе чувара непоштене жене. Тиме га јавно упозоравају да припази на морал својих жена.

У селима са више фисова жене је тешко сачувати. Сељаци пазе један другог у пролазу кроз своју махалу. Али када се тиче туђих братстава помажу једни другима да продру до жена. Отуда начело: „Црн је образ братству које не сачува своје жене, али аферим ако продре до туђих жена“.

б) Братственици и племеници чувају своје жене од додира иноплеменика. Али њихове жене су из других фисова. Њих треба сачувати од мужевљевих рођака и братственика. Братственицима није црн образ ако преступе са женама својих рођака. Оне су из другог фиса. То је довело до установљења обичаја да у свакој кући буде чувар домаћих жена.

Чувар домаћих жена је највештији и најхрабрији мушкарац, обично господар куће. У свом одсуству одређује заменика. У случају одсуства свих одраслих мушкараца, жене чува пријатељ од поверења — „пријатељ код црепуље“.

Жене су стално под надзором чувара. Без њега се не крећу ван својих просторија. Он их предводи кад одлазе у род, на весеља и саучешћа, враћа их из рода у дом. Уз њих је за време пољских радова. На пијаци жене са села до недавно нису ни излазиле. Чувар им је набављао потребне ствари за домаћинство (игле, конач, памук итд.). Изузетно су на пијаци излазиле старије жене. И сада жене излазе у пратњи чувара. Известилац Рустем Шаља из Добре Воде саопштава 18. 03. 1980. да је као пословођа продавнице морао бити врло обазрив у послуживању женских муштерија. Чувар доводи жене у продавницу и мотри сваки гест продавца. Овај треба да сагне главу и услужи жене без слободе да којој погледа у лице. Ни погледом не сме да скрене на себе пажњу жена. И по градовима млађе жене често излазе на пијаци бар у пратњи мушког детета.

Жене не долазе на гробља и сахране. О оптуживању жена, сведочењу, изласку пред обичајни или државни суд и управне

органа нема ни говора. Не изводе се на плећнију (обичајни суд) јер се може остати без њих. Не ангажује адвокате својим мужевима; то чине други.

Старије жене чувају оне млађе. Свекрве извештавају господара куће о сумњивом понашању снаха. Ако старија жена или чувар обавести господара да нека хоће да узме образ куће, обично следи потајно или јавно убиство блудника.

Чињеница је да кућа купује жену једном од својих мушкараца и да жена зна за кога је удата. Али у кући има више нежењених момака. Код Албанаца муслимана девер може да ожени снаху која остане удовица. То утиче на стварање неповерења ожењених мушкараца у нежењене. Своја жена мора да се чува и од девера⁶⁵. Муж је чува ноћу. Она се не сме кретати изван ложнице. Ни господар куће не треба да залази у туђу ложницу. Такав поступак могао би да доведе до деобе породичне задруге.

Жене се чувају од времена полног sazревања до наступања старости. Родбина их чува док су у роду. Домовина их чува од момента пријема о свадбеним свечаностима. На покривеним невестиним свадбеним колима један чувар је спреда, а други, обично господар куће, на задњем делу кола.

Чуваној жени није могуће развести брак. И кад успе да дође до адвоката ради бракоразводне тужбе, није јој омогућено да дође на судску расправу. Б. Фаза из Пећи није смела да дође у судницу, па је од суда тражила милицију која би је у путу чувала од отмице којом јој прете муж и његови рођаци⁶⁶. Њен муж се жалио да му је тазбина отела жену тиме што јој је дозволила да се врати у род. Она се жали на мужа да је бије и малтретира. Да не би долазило до крвних завада између зета и тазбине, црква је забрањивала развод брака.

2. — Животиње као чувари жена

Пас је пријатељ човека а чувар жене. Свака кућа на селу а многе и по градовима држе псе. Пси се неконтролисано крећу улицама метохијских градова. У сеоским двориштима дању су на вези а ноћу слободни. У високо опраћеним авлијама пси не чувају само стоку већ и жене од насртаја мушкараца. Обичајни судија Брахим Хоџа каже да пас чува образ куће. У њега се мушкарци уздају као у оружје.

⁶⁵ А. Н. из Ругова сумњичио је брата да му живи са женом, па је наместио деобу као лажан повод и мотив за његово убиство 1975. г. Списи Окружног суда у Пећи, К. бр. 31/75, и саопштење И. Х. истражног судије Окружног суда у Пећи.

⁶⁶ Списи Окружног суда у Пећи, П. бр. 334/80.

Изненадно утинуће пса сматра се великом опасношћу за образ куће. Настају сумње да га је неко отровао да би несметано доспео до чуваних жена. Ни градошки човек још није без брига после изненадног утинућа пса. Дипломирани правник је 1979. године био забринут услед изненадног утинућа пса. Подозревао је провање срачунато на уклањање чувара. Поводом тога је водио истрагу у породици, појачао будност мушких укућана, а женским особама, ради застрашивања, показивао револвер. Каже да се није бојао само образу женскиња, које су на школовању, већ да ће му кућа бити покрадена а он убијен.

И чактар на овну или јарцу чува жене док музу. У случају упада непознатог мушкарца, ован и јарац могу чактаром дати сигнал власнику жене и стада.

3. — Архитектура у служби чувања жена

Архитектура се по стилу разликује на сточарску, земљорадничку и градску.

а) Сточарска архитектура је проста — стан од балвана или колиба. Али ни ту нису увек заједно мушкарци и жене. Жене имају млекарник или женску колибу у којој бораве дању. У већим планинским становима постоји одељење за жене. Земљорадничка архитектура споро продире у планинска села. Тамо цео фис чува жене и нема потребе за праћењем авлија са високим зидовима.

б) Земљорадничка архитектура настала је под утицајем Оријента. Будући да села нису фисовски компактна, требало је градити препреке које мушкарцима онемогућавају да дођу до жена. Око кућа су високи зидови који ограђују дворишта. Они су праћени од камена, цигле, бетонских блокова, непеченог ћерпича или прућа покривеног трњем. Оградни зид хоће да има и најсиромашнија кућа. Прво се сагради оградни зид, па кућа. На оградном зиду је увек затворена непрозирна капија, а на њој звекир којим посетиоци позивају господара куће. Зид и капија су образ куће.

У авлији је кућа са помоћним просторијама (штала, млекарник, тор, сено). Кућа може бити мања или већа. Свак жели да има што већу кућу и што више деце. Најпознатија је метохиска камена кула, са једним или више спратова. На њој су прозори тако мали да се човек не може провући. Они личе на пушкарнице, а зову се франције. Кроз прозоре нико не може доспети ни до мушкарца ни до жена. Куле су прикладне за кућне затворе и чување жена.

Кућа и авлија подељене су на мушки и женски део. У мушком делу куће налази се гостинска соба са оцаком и овнуј-

ским кожама уместо лежајева. То је зборница за мушкарце. Ту они проводе дању, а неожењени и у току ноћи. Ожењени се увече повлаче у ложнице код жена. Тачно се зна граница до које се жене у кући смеју кретати. У женском делу куће је препуља са огњиштем и веригама. Ту се спрема храна, коју жене сервирају до одређене просторије одакле је носе мушкарци у своју зборницу где се налази трпеза. Мушкарци обеђују у мушкој зборници, а жене код препуље. Мушке особе послужују госте, спремају кафу и одржавају чистоћу у мушким просторијама.

Са женског огњишта води ходник у ложнице. На посебна врата жене излазе у свој део опраћеног дворишта, где се налазе бунар, стока, сено, млекарник, остава итд. Над родом жена у авлији води надзор најстарија — бачица. Жене без задужења у кухињи или авлији бораве у својим ложницама.

Санитарије на кулама биле су подешене тако да одвраћају поглед пролазника. Испусти за воду и фекалије окренути су према сеоској улици. То се до недавно могло видети у Новом Селу, Дубову, Стреоцу и другим селима која су била започела урбанизацију.

Забрањено је гадити прозоре с погледом на туђе двориште. Треба бити поштен и уздржати се од погледа на жене у туђој авлији. Обичајном судији Брахим Хоџи 1976. године ни најближи рођак није дозвољавао да на својој Оди у Јунику направи улазне степенице с погледом на његово двориште. Сигурно се није бојао за личну безбедност од рођака, већ је чувао жене од нежељених погледа.

в) Градска архитектура личи земљорадничкој у урбанизованим селима. И у градовима су високе авлије са капијама, франције на кулама и прозори са гвозденим решеткама, одвојене просторије за боравак жена. Има се утисак да је разлика само у луксузу унутарњих просторија. И у градовима су се становници до недавно бавили сточарством, па су им дворишта била препраћена на мушки и женски део. Ни у граду није обичај да прозори гледају на туђе двориште. Око тога су после рата вођени многи спорови.

4. — Ношња као чувар жена

Жена је чувана и ношњом, која је била или сточарска или оријентална.

а) Сточарска женска ношња моделирана је тако да буде непривлачна мушком погледу. У брдским крајевима жена марамом покрива косу, чело, браду и врат. Остали део одеће личи на униформу. Пространом кошуљом покрива се горњи део тела, тако да се не примете испупчења на грудима. Доњи део тела

покривен је грубо набораном опрегачом на којој се с предње и задње стране налазе четверо угаони сукнени штитови који заклањају обресе тела. Испод хаљине су широке димије од платна. Оне сежу до чланака на којима су вунене чарапе покривене опанцима. То је веома непривлачна мода. Младе жене по селима покривале су лице заром. Фереца је пре другог светског рата тек почела да улази у моду у богатијим кућама на селу.

б) До свршетка другог светског рата, у правовима је владала позната оријентална мода са заром и ферецом, која је сакривала сваки део тела и стас жене. Изгледа да је у средњем веку зар био продро и у далматинске градове, који нису исламизирани. Чак у Дубровнику су жене носиле копрену, што се види из народне песме „Јане и Миленко“.⁶⁷ Женска мода је сушта супротност мушкој. Мушкарци су носили везене кошуље, одела накинџурена гајтанима, доламе, чалме и оружје. Племенско друштво старало се да модом учини жену што одбојнијом а мушкарца што привлачнијим.

5. — Подела рада и чување жена

Послови се строго деле на мушке и женске. Мушкарац се бави радом ван куће (земљорадња, сточарство, лов, грађевинарство, трговина, „ратнички начин привређивања“ итд.). Жена је везана за црепуљу и децу. Она спрема храну и пере рубље, музе стоку и ради око мрса, преде, тка и раба децу. Шаћир Бакова, адвокат из Пећи, саопштава да се у племенском друштву и рабање деце сматра привређивањем. Мушка деца ће, кад одрасту, радити и ратовати, а женска се могу продати. Високи наталитет оптерећује жену да нема много времена да мисли на везивање женске бесе. Изузетно, по селима жене помажу мушкарцима у берби пасуља, комишању кукуруза и сабирању сена. У правовима се баве и домаћом радиношћу, углавном ћилимарством.

Све се то зове — хавали. Они су постојали и код Срба у Метохији. Зарија Поповић саопштава 9. 05. 1980. г. да своју вереницу није смео ни могао да погледа. У пролазу поред њеног дворишта морао је да сagne главу. За време турско и Срби по правовима пазили су на хавале. Бојали су се да им нежељени мушкарци могу видети и уграбити жене.

6. — Кастрациони страх и чување жена

Мушкој деци прети се од малена да се држе даље од жена. Одрасли мушкарци прете дечацима кастрирањем. То улива страх у младе душе. Страхом се постиже ефекат везан за спре-

⁶⁷ В. Караџић, *Српске народне песме* I, стр. 328.

чавање родоскврњења. Али то има и шире утиске везане за устручавање од контакта са женама пре женидбе. Кастрационим страхом се плаше младићи пре женидбе, а о свадбеним свечаностима охрабрују се момци да прве брачне ноћи покажу своју мужевност. За време првог легалног контакта са невестом понекад се и у селима нађе музика пред ложницом. Код муслимана је кастрациони страх појачан сунећењем, обрезањем које је ислам преузео од семитских народа на истоку. Код Албанаца католика нема обрезавања. То значи да је овај обичај уведен пријемом ислама. „Мушко дете треба обрезасти да се не лепи за жене као крпељ за краву“ — каже Брахим Хоџа 10. 04. 1980. године.

Сва та средства била су недовољна да спрече везивање женске бесе. Зато су установљена средства заштите хавала.

Пети део

ИЗИГРАВАЊЕ И ЗАШТИТА ХАВАЛА

Полни нагон се опирао чувању жена — хавалима. Изигравали су их и жене и мушкарци који по рођењу припадају разним фисовима. Оба пола су настојала да у границама могућег превазиђу сметње и препреке за ступање у додир са допадљивим партнерима. Са друге стране, чувари жена настојали су да оружано и правно забране свако изигравање хавала.

1. — *Изиравање хавала*

Ни једно средство за чување жена није било апсолутно сигурно.

Фис као чувар донекле одговара потребама чувања рођакиња од родоскврњења. Али фис није могао да од својих истоплеменика сачува жене које су пореклом из других фисова. Припадник фиса опходи се слободно према жени свога рођака. Не боји се последица када уз жену рођака није њен кућни чувар. Зна да рођак рођака неће да убије због жене из другог фиса. Отуда блуд између братственика и њихових снаха.

Жене изигравају домаће чуваре познавањем њихових склоности и навика. Кућни чувар не може све жене да прати у свакој прилици. Оне су слободне у својим дворштима, млекарницама, женским одајама, торовима, шталама и заходима. За време боравка у својој родбини, слабије су чуване него у кућама мужева. Ни у путу чувар их не може сачувати. Један извештач саопштава да је са туђом женом уговарао састанак

храстовом праном на путу којим је пролазила са мужем. Муж ју је чувао док је она тобоже ради нужде била у шуми. Известиоци Елизабет Хоти, Бериша Бинак и Ислам Елезај наводе да женску особу треба чувати као ђавола, да је жена гора од њега; може се и у флаши затворити али ће наћи простор да изађе. Једном чувару из Ругове пројица су уграбила жену у путу и одвели је.

пси су непогодни за сигурно чување жена. После упознавања са блудницима престају да сигнализирају њихово присуство. Блудници се упознавају са њима убацивањем хране са спољне стране авлије. Р. Шаља каже да се блудници прво спријатеље са псима да би слободно улазили у просторије за жене.

Високе оградне зидове савлађују ужадима и лествицама. Бориша Мићуновић (45), адвокат из Пећи, каже да му се млади људи често хвале да прескачу у авлије и упадају у просторије за жене помоћу ужади и преко стогова сена. Ни капије на авлијама нису сигурне. Жене их могу изнутра отворити. Не помажу ни франције на кулама. Ако се кроз њих не може проћи, може се провалити кров. Известиоци саопштавају да је било таквих случајева. Кроз франције мушкарци не могу да виде жене, али жене могу да виде пролазнике, да им баце мараму и изразе симпатије сигналима са огледала, као што је било код Срба у средњем веку („Девојка куне огледало“)⁶⁸.

Ношња спречава мушкарца да ухвати поглед жене, али не и жену да погледа мушкарца. Предвођена својим чуваром, женска особа могла је себи да дозволи слободу да кришом уклони зар са лица и тиме изрази позив допадљивој мушкој особи. Фереце су носиле жене, али су их могли обући и мушкарци да дођу у везу са блудницама.

Женско друштво је изоловано и неприступачно чуварима. Ту свака женска особа може имати другу од поверења да преко ње пошаље поруку допадљивом мушкарцу. Женско друштво организује сусрете парова. И код Срба су жене тражиле да буду намамљене на бекство, што се види из песме „Не отимљи већ ме мами“⁶⁹. Чуvari жена не смеју залазити у женско друштво, нити се мешати у њихове забаве где се саопштавају интимне жеље.

Чуvari се препредено и лукаво обмањују, а полови недозвољено саживљавају. Против тога је племенско друштво успало оружаним средствима да заштити хавале.

⁶⁸ В. Караџић, *op. cit.*, стр. 333.

⁶⁹ *Op. cit.*, стр. 384—385.

2. — Заштита хавала

И хавали су добили заштиту. Они су проглашени предметима људске части (алб. *ndera*). Част је женска ношња зато што је жена образ човека. Част има ован и јарац са чактаром, пас, капија, дворишни зид, пчеларник, млекарник, кош и амбар, кућа и двориште за жене. Бечов констатује да мушкарац који провали до ових ствари не може да се искупи новцем, већ се оштећени пере крвљу — осветом или прашта образ на молбу добрих пријатеља⁷⁰. Обичајни судија Брахим Хоца тврди да част има исту вредност као и образ и вреднује се са пола крви. Бајрам Хусај каже да се част и образ перу крвљу, јер је „част жене — образ човека“.

Убиства због заштите хавала била су у прошлости веома честа. Нема ни говора да би, пре акције за скидање зара и фереце у првим годинама после другог светског рата, било тако смело човека који би се усудио да на јавном месту уклони зар да види лице туђе жене. Такав пример нисам чуо од известилаца. Тек је народна власт успела крајем четрдесетих и почетком подесетих година да скине са жена зар и ферецу.

Будући да пас има част, сваки се мора уздржати од његовог убијања. Бајрам Хусај каже да убити пса значи узети образ његовом власнику; ни у самоодбрани не треба убити пса већ пучати изнад њега. Извештач саопштава пример пребијања људске крви за убиство пса:

За време турско, неко је убио пса сељаку из Шкреља у Ругови. Штетници запалише још 7 кућа у Шкрељу. Уследи освета, па сељаци из Шкреља убију 8 мушкараца штетницима. Мировно тело преби седам мушких глава за седам запаљених кућа, а осму крв за убијеног пса.

Извештач Брахим Хоца каже да је било доста убиства и мирења због убиства пса. Обичајни судови су настојали да поравнају штетнике и оштећене. Ушло је у обичај да ко убије туђе пса, ако не погине, треба да плати оштећеном хрпу пшенице високу колико је био дугачак пас од главе до репа. Мирења због убиства пса су ипак постала врло честа. У С. Албанији је обичајем било регулисано кад се пас може убити тзв. Законом пса.

Бечов пише да због отмице овна или јарца под чактаром може доћи до убиства. Бајрам Хусај то потврђује и наводи пример из Ругове где је отмичар јарца или овна убијен кад се нађе у тору. По изласку из тора не сме да буде убијен, јер се запада у крвни дуг. Тор је простор у коме се крећу жене. Бечов констатује да ако се завађени помире, штетник треба да плати оштећеном двоструку вредност одузете ствари и 500 гро-

⁷⁰ Gjeçov, op. cit., пар. 153—154, 199, 598, 601.

ша. Он не објашњава сврху плаћања новчаног износа. Вероватно је и у Северној Албанији био обичај да мировно тело додељује накнаду части оштећеном. То мишљење потврђује Брахим Хоџа.

Оштећење капије значи узимање образа чувару. Капија је образ куће и има своју част. Оштећењем непрозирне капије, омогућава се нежељени поглед у двориште куће, руше се преке за визуелни контакт са женама. Братство Шеху из Јуника убијало је због повреде части своје капије. Са јачањем јавне власти мирне су честа. Обичајни судија Мухамед Љан из Дечана саопштава 1968. године да је мирио завађене тако што је штетник био дужан да своја врата пренесе на авлију оштећеног а оштећена врата да држи на својој авлији одређено време. И Бечов наводи сличан пример из села Качинара у Миридитима (С. Албанија). Штетник је био обавезан да на својој авлији држи петнаест година врата са оштећене авлије Николе Марка, коме је дао своја неоштећена врата⁷¹. Ту постоји елемент обештећења и освете. Штетник је дужан да на својој авлији држи поломљена врата која је сам оштетио, да петнаест година страхује хоће ли му неко видети жене кроз оштећена врата, свезати са њима женску бесу, опљачкати га и убити.

И дворишни зид има своју част. Због провале дворишног зида долази до убиства. Не сећам се више имена известиоца који је саопштио да је убијен човек који је женама убацио куршум од пиштоља кроз авлију од пружа. Т. К. из Млечана убио је човека који му је провалио зид око дворишта под изговором да проведе јаз за натапање⁷². Х. М. из Укче убио је 11. јула 1980. године С. И. зато што га је приметио да ноћу вири кроз плот његовог дворишта и настоји да угледа жене⁷³. Убијени је у својој кући сматран непоштеним човеком, па му ни леш није уношен у кућу, већ са места срамотне погибије однет на гробље. Укућани нису примали саучешћа.

Кућа има част. Бајрам Хусај из Пећи саопштава да сељаци у Ругови сматрају да мушкарца који недозвољено уђе у кућу могу убити а да не западну у крвни дуг. Пола крви убијеног пребија се за образ, а пола за обешчашћену жену. Она се не мора истерати из куће, јер се у мноштву жена не зна која је преступила (Исказ од 29. 12. 1980. г.).

Пошто част хавала вреди пола крви, цела оружана заштита водила је поновљеним осветама. Убиством се пере част, али правда само половина крви. Кућа убијеног узвраћа осветом, па у обрачуну крвних дугова сама пада у дуг од пола крви. У надметању ко је јачи а ко ће попустити, освете се могу

⁷¹ Оп. cit., стр. 115.

⁷² Списи Округног суда у Пећи, К. бр. 161/80.

⁷³ Списи Округног суда у Пећи, К. бр. 159/80.

понављати док једна страна толико не ослаби да није кадра да се оружаном бором.

Обичајни судови настојали су да спрече понављање освете. Ода у Јунику, најчувенија судница у С. Метохији и С. Албанији, не дозвољава убиства мушкараца који нису ухваћени на делу блуди — „са развезаним учкурором“. Али код обичајно-правне заштите хавала одлучује да кућа убијеног при изи-правању хавала треба да се мири са убицом који је чувао част и да му плати пола крви. Сматра да је убица преступио ради части а не из ината. Тиме су обичајни судови настојали да спрече убиства и поновљене освете.

Дакле, механизам племенске оружане демократије чувао је хавале оружаном средствима која су водила поновљеним осветама, док су мировна тела упозоравала на срамотне погибије због повреде хавала и сузбијала убиства и освете.

3. — *Злоупотребе у заштити хавала*

Оружана заштита хавала била је предмет злоупотреба. Брахим Хоца и Мухамед Љан саопштавају да су људи убијани далеко од хавала, па њихови лешеве преношени до дворишних зидова куће убице да би се представила срамна погибија при насртају на хавале. Обичајни судови су стали на пут таквом лукавству, прогласили да су убице пале у дуг крви и дужни да плате крвнину. Лешеве убијених убацивани су и у двориште за жене. Обичајни судови су се и томе супротставили са истим образложењем — да убијени није затечен у кући. Лешеве убијених убацивани су у куће и ложнице. И томе су се обичајни судови успротивили са образложењем да убијени није затечен на делу вршења блуди. Признавали су за срамоту погибију, без права на освету, само случајеве кад је убица једновремено убио блудника и његову партнерку једним метком или кад је поуздано утврђено да је убијени затечен са развезаним учкурором а његова партнерка отерана из куће. Такав став обичајних судових је још у важности.

Хавали су злоупотребљавани и кроз читав послератни развитак, нарочито у вези с основним образовањем женске деце. Дуго нису слата женска деца у школу због чувања хавала. Данас се хавали масовно злоупотребљавају ради избегавања економских и других обавеза према грађанима, радним организацијама и држави. Судски и порески извршитељи, инкасанти итд. не усубују се да уђу у куће ради наплате потраживања. На капији су дужни да позову господара куће, код њега је новчаник. Овај не излази већ шаље децу да спрече улаз изјавом да у кући нема никог од мушкараца. Инкасанти не смеју да улазе у куће да не би узнемирили жене. Боје се да би могли

бити оптужени по обичајима због рушења хавала. Услед тога долази до тромости и неефикасног рада многих служби. Само се чувар бесе (алб. *dogzon*) не осврће на хавале. Он као извршитељ са једним сведоком запоседне дужников оцак и не излази док не наплати тражбину. Својим присуством ограничава слободу кретања жена. У присуству сведока слободно залази и у женски део дворишта и у ложнице да одузме ствари ради наплате потраживања. Ограничавањем кретања жена врши притисак на господара куће да плати, јер, како каже Бајрам Хусај, „жена је кључ образа“.

Шести део

ВРЕМЕ И УСЛОВИ НАСТАНКА И ОДРЖАВАЊА ЖЕНСКЕ БЕСЕ

На крају треба одредити време и услове настанка, одржавања и престанка женске бесе.

Тешко је одредити историјски моменат настанка женске бесе. Може се констатовати да је столећима и миленијумима постојала паралелно са бесом. Беса је настала када је нужда наметнула гарантовање сигурности размене, мирење крвних завада, превазилажења међуплеменских ратова и заштиту својине, посебно жена са породом у кући. То је онај историјски моменат када су настајале приватна својина и патријархална породица — кућа са фамилијом. Њих је требало штитити не само од иноплеменика већ и од рођака. У условима неразвијених производних снага, заштита приватне својине и патријархалне породице била је питање породично-имовинског опстанка — живота или смрти. Средства заштите била су сиромашна. Поуздање фамилије у породично-имовинском стицању и заштити било је најчвршће средство заштите у које није смело да буде никаквих сумњи. Свака издаја кућних интереса имала је сакралну санкцију. Кућа је основна јединица лично-имовинске заштите пре настанка државне апаратуре. На челу куће је њен апсолутни господар — „бог куће“ (алб. *i zoti të shtëpisë*) пред којим сакрално одговарају укућани и који сакрално одговара за њих пред лицима изван куће⁷⁴. Брачном везом са женом из другог племена настајала је опасност нарушавања поуздања у кући и губљења приватне својине. Та опасност се хтела премостити сакралним карактером женидбене везе, што се доказује предбрачном и брачном верношћу женских особа, које, заузврат, добијају средства за опстанак и заштиту лич-

⁷⁴ М. Буричић, *Господар куће код Албанаца*, Црногорска академија наука и умјетности, Гласник Одјељења друштвених наука, књ. 3, Титоград 1981, стр. 127—173.

ности и порода. Пре тога, како изгледа, мушки пол се дивље опходио према женама. Жене су постепено припитомљавале мушки пол уз породицу.

Први облик стварања патријархалне породице и заштите жене јесте њена купопродаја. Истина, жена се код Албанаца не продаје као друга роба на тржишту, по мерилима закона вредности. Она је и роба и човек. Купује се за половину вредности мушке крви. Тим плаћањем муж гарантује да ће је штитити као својину, да ће је хранити и бранити. Другу половину њене вредности („пола крви“) у недостатку државног породичног права резервише њен род да јој за случај потребе пружи заштиту од недовољно поузданог иноплеменог мужа. Тако се постиже еквивалентност, а жена две заштите — заштиту од мужа према трећим лицима и од рода према мужу. То је „заштита дома и рода“. Тиме жена постаје сигурнија у односу на претходни период.

Податак да се жена делом продаје а делом поклања може да послужи као оријентација о дубокој старини женске бесе. Јер, при продаји легално није могла бирати партнера, али је могла стварати тајне везе женском бесом. То је стварало несигурност у заштити патријархалне својине. Несигурност се сузбија крвним и поновљеним осветама. Крвне освете, на крају („макар после 24 колена“) окончавају се умирима крви, што се гарантује бесом. Дакле, поузданост у кући негирана је женском бесом, чија је последица крвна освета иза које следи беса. Отуда се може закључити да је женска беса претходила беси. Све се то протеже кроз веома дуг период крвавих противуречности. Њу је могла да превазиђе само шира, државна заштита личности, имовине и породице.

Са друге стране, недостатак заштите коју би пружила држава наметао је практичну потребу да женидбене везе буду стављене у службу личне и имовинске заштите куће и рода, да постану спона разних кућа и родова. Заштита коју су људи добијали од своје куће, рода и братства није била довољна ни за личну безбедност ни за напредак економског живота у племенском друштву. То што су неопростиви деликти на штету свога рода наметали нужност бекства у туђи фис, што су економске потребе захтевале кретање са стоком и робом кроз туђину, што је странац био изложен опасностима окрутне и неподношљиве ксенофобије, што су женидбеним везама стварана пријатељска уточишта, што се код пријатеља осећало безбедније него код непознатог, што су се пријатељи узајамно бранили и стварали економски оружане савезе, што су се албански фисови одржавали помоћу пријатељства, побратимства и кумства — све то није довело до такве класне диференцијације довољне за стварање државе код Албанаца, али је помагало да се и без ње може опстати. Уместо вишка рада, нагон

за продужењем врсте био је стављен у службу заштите. То је ограничавало природну слободу полова у избору партнера. Зато се може констатовати да за све време док је нагон за продужењем врсте служио личној и имовинској патријархалној заштити, уз одсуство избора партнера, постојали су услови за одржавање илегалне женске бесе са свим њеним последицама — крвним и поновљеним осветама. То траје до нашег столећа.

Добивши личну заштиту, жена, без слободе и својине, природно тежи да располаже својом личношћу, да се ослободи патријархалног ропства. Женска беса јој може помоћи само за тренутак, зато што њен илегални партнер бива убијен, а она остаје патријархални роб у дому легитимног господара куће. Женском бесом не успева да раскине заједницу живота са неподношљивим мужем. Његовом смрћу „добија уста“, тј. постаје слободна да бира партнера. Зато се легитимни муж боји да му жена тајном везом ради о глави, чува жену и прети крвном осветом. Тако је у патријархалном друштву Албанаца дуго одржавано патријархално ропство жене.

Гоњење блудника крвном осветом, поред страха за личну и имовинску безбедност мушког пола, потиче из два правна основа — заштите својине и деликта издаје. Кућа која убије отмицара жене изравнава своје односе са кућом убијеног по начелу талиона: „крв за крв“. Муж који убије отмицара жене наплаћује износ којим је платио цену. Тиме је накнадио штету, али и „осветлио“ образ. У противном, био би инфаман. Јер, он би могао жртвовати цену којом је платио жену, али се не може ослободити обавезе заштите поклона добијеног од тазбине. У том случају би „поклонило оно што је туђе“. Своје се може поклонити, али не и оно што је туђе. Поклоном туђега настала би иста врста издаје као код толерисања кршења бесе после умира крви (алб. *hjeksija*). Тада би за чувара жена настала штета и срамота. Зато су крвне освете због женских бесе трајале тако дуго и готово ништа их није могло спречити. Оне потичу из поремећаја правне еквивалентности, а то значи да је код Албанаца право старије од државе.

Све до овог века албански брђани нису снажније осетили снагу државе. Ни немањихка држава, ни католичка црква, ни турска управа нису биле кадре да организују јавну безбедност и уведу правне прописе међу албанске брђане. Црква их је стезала увођењем сексуалне апстиненције (обичај „стегања фамилије ужетом око огњишта“) за време дуготрајних и честих постова, исповешћу и забраном блуди. Ислам је кроз обрезање претио мушкарцима кастрирањем⁷⁵. Турска управа се давно би-

⁷⁵ У претхришћанским временима у државама Старог истока било је озакоњено јавно проституисање свих жена у корист храмова, што је могло да утиче на напуштање предбрачне и брачне верности и укидање крвне освете због неверства.

ла одрекла увођења било каквог реда давањем „правне аутономије“ албанским брћанима. За све то време владала је родовско-племенска анархија. Убиствима и осветама изравнаване су размирице око жена. Због женских беса трајали су међуплеменски ратови све до 1918. године. Потом се почиње стварати државна и јавна безбедност. То значи да узрок крвних освета потиче из нарушавања племенских обичаја.

Грађанска држава била је кратког века и толико сиромашна и неефикасна да коренито није могла изменити ни друштво ни обичаје. Пред државним властима су камуфлирани прави разлози убистава и освета. Социјалистичка држава је 1945. године затекла готово неизмењену феудалну прошлост са племенским обичајима. То је прва држава која организује ефикасну јавну безбедност и заштиту и потискује племенске обичаје својим правом. Она проглашава слободу и равноправност полова. Тиме престаје нужност стварања женидбених веза ради одбрамбених савеза. Половина је омогућен слободан избор партнера, иако се не забрањује плаћање цене за жену ради набавке *чеиза*. Припадници остатака племенског друштва уводе се у привредни, културни и јавни живот. Са жена се скидају хавали. Патријархално робље проглашава се слободним формално-правним субјектом. Потискује се беса.

Све то утиче да се заборавља и женска беса. Нестају илегални кодоши као занимање. Оба пола слободно се срећу у школама и на улици, често и у економици. Али сеоска племенска традиција надживела је материјалне услове. Она још спутава жену у стицању својине и наслеђивању. Традиција спутава и њихове чуваре. Још је чврста везаност за кућу ради чувања жена. Остаци племенског друштва конзервирају обичаје, па им је свака државна заштита недовољно извесна и недовољно прикладна традицији. Јачањем јавне безбедности и демаскирањем старих обичаја јача лична и имовинска сигурност. Све то разара основну окосницу исконских патријархалних обичаја — однос према жени.

Извори и литература

А. Литература

1. Библија, *Стари и Нови завјет*, Загреб 1968.
2. Gjeçov, Konst A. Shtjefen: *Kanuni i Lekë Dukagjinit*, Shkodër 1933.
3. Dobroshi, Sokol: *Fjaluer srbokratisht — shqip*, Prishtinë 1953.
4. Буричић, Милутин Р.: *Положај жене у шиптарском обичајном праву*, Виша економско-комерцијална школа у Пећи, Зборник радова, књ. II, Пећ 1965, стр. 117—156.
Патријархални морал и заштита, Црногорска академија наука и умјетности, Рад Одјељења друштвених наука, Одбор за филозофију и социологију, Округли сто за традиционалне и савремене вриједности Црногораца, Титоград, 24 и 25. октобар 1980, стр. 1—8 (рукопис).

Племенски морал и заштита, Адвокатура, Часопис адвокатске коморе Србије, год. VI. бр. 4, октобар—децембар 1980. Београд, стр. 50—57.

О методу сакупљања албанских правних обичаја, Рад међуакадемског скупа одржаног 23. и 24. новембра 1978. у Титограду, на тему „Предмет и метод изучавања патријархалних заједница и културе народа и народности Југославије“, стр. 1—15, *Анали Правног факултета Београд*. 1979, број 5—6.

Арбанашка заклетва — беја, посебан отисак из књиге „Зборник за народни живот и обичаје Јужних Славена“, књ. 46, Загреб 1975. *Чувари бесе*, САНУ, Посебно издање, Одељење друштвених наука књ. 83, Београд 1979.

Да ли је постојао Закон Леке Дукаћина, Адвокатура, год. II, бр. 2, април—јуни, Београд 1976, стр. 54—56.

Улога девера у сузбијању крвних завада и освета Адвокатура, год. VII, број 2, април—јуни, Београд 1981.

Господар куће код Албанаца ЦАНУ, Гласник Одељења друштвених наука, књ. 3, Титоград 1981, стр. 127—173.

Фис и ванбрачна деца, Одвјетник, Гласило одвјетника Хрватске, бр. 7—8, Загреб 1979, стр. 201—212.

Забрана родоскрвнућа, Одвјетник бр. 11—12, Загреб 1979, стр. 401—407.

Забрана преудаје, Одвјетник, бр. 5—6, Загреб 1979, стр. 179—183. *Беса жене и дјетета*, Одвјетник, Загреб 1977, стр. 399—404.

5. Караџић, Вук Стеф.: *Српске народне песме I и II*, „Просвета“ Београд, 1958.
6. Ndresca, Mikel: *Албанско-српскохрватски речник*, Приштина 1976.
7. Недељковић, Бранислав: *Канун Леке Дукаћина*. Арбанашко обичајно право. Из рукописне заоставштине Валтазара Богишића, *Анали Правног факултета*, Београд за октобар—новембар 1956.
8. Никодим, епископ далматински: *Правила православне цркве с тумачењима*, књ. I и II, Нови Сад 1896.
9. Никчевић, Томица — Павићевић, Бранко: *Црногорске исправе XVI—XIX вијека*, Цетиње 1964.
10. Рилиндја — дневни лист ССРН Косова на албанском језику, Приштина, 28. септембар 1979.

Б. Архивска грађа

1. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 9/71.
2. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 100/73.
3. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 457/80.
4. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 62/69.
5. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 37/70.
6. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 161/74.
7. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 100/75.
8. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 10/71.
9. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 20/66.
10. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 114/77.
11. Списи Окружног суда Призрен по кривници Хације Крнезиу из 1965. године.
12. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 101/60.
13. Списи Општинског суда у Пећи, II. бр. 522/77.
14. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 92/77.
15. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 48/66.

16. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 31/75.
17. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 161/80.
18. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 159/80.
19. Списи Окружног суда Пећ, П. бр. 334/80.
20. Списи Окружног суда Пећ, К. бр. 83/77.

V. Известноци

1. Башинџ Рамадан (55), земљорадник из Витомирице
2. Баждарај Осман (62), познавалац обичаја из Црнобрега
3. Баћоли Мухарем (53), земљорадник из Раушића
4. Бериша Бинак (74), земљорадник из Ромуна
5. Бериша Хисен (64), хоца из Рухота
6. Божовић Милица (60), домаћица из Добруше
7. Гаши Ибиш (58), пензионер из Пећи
8. Демај Реџеп (57), земљорадник из Шкрелја
9. Бакова Шаџир (48), адвокат из Пећи
10. Буричић Ивана (83), домаћица из Пећи
11. Елезај Ислам (66), земљорадник из Клиничине
12. Ељшани Адем Ариф (73), обичајни судија из Озрима (преминуо)
13. Кастрати Дрита (25), службеник из Пећи
14. Кастрати Ибиш (49), службеник из Пећи
15. Катари Фериди (34), грађ. техничар из Пећи
16. Кољај Фран (40), професор из Пећи
17. Краснић Шпен (45), радник из Лоћана
18. Љајић Имер (70), земљорадник из Малог Штупеља
19. Љан Мухамед (око 70), обичајни судија из Дечана
20. Љајић Рамо (60), земљорадник из Пећи
21. Марку Микел (50), адвокат из Пећи
22. Мироци Садик (38), професор из Јуника
23. Мета Салија (60), пензионер из Баковице
24. Метај Суљо (58), пензионисани радник милиције Исток
25. Мићуновић Бориша (45), адвокат из Пећи
26. Мућај Хасан (55), обичајни судија из М. Јабланице
27. Поповић Зарија (55), судски поротник из Коша
28. Прекпаљај Микел (69), пекар из Пећи
29. Радонићи Мустафа (42), адвокат из Пећи
30. Рамосај Авдул (57), земљорадник из Црнобрега
31. Салихај Зенун (50), земљорадник из Укче
32. Салихај Садрија (50), земљорадник из Укче
33. Станковић Блажо (68), адвокат из Приштине
34. Ука Селман (45), окружни јавни тужилац у Пећи
35. Фетаху Ахмет (51), судски поротник из Бураковца
36. Хоти Елизабета (22), фризерка из Пећи
37. Хоти Ибиш (40), судија Окружног суда у Пећи
38. Хоца Брахим (63), најпознатији обичајни судија из Јуника
39. Хусај Бајрам (60), директор „Водовода“ у Пећи
40. Шабанај Никола (50), службеник из Клине
41. Шаља Мурат Кадрија (70), барјактар из Истинића (преминуо)
42. Шаља Редо (60), столар из Пећи
43. Шаља Рустем (55), службеник из Добре Воде
44. Чолаку Хазир (?), земљорадник из Јуника (Старост извештаја узета 1980. године.)

Dr Milutin Đuričić

WOMAN'S »BESA« AND BLOOD FEUD

— Summary —

The paper examines causes of blood feuds and repeated revenges in tribal Albanian community. The paper is the result of a twenty year research work and a questionnaire done in Kosovo.

Blood feud is caused by unredeemable and dishonouring offences. For redeemable offences (murder, injury, theft, etc.) the parties can honourably be reconciled through payment of the damages. Dishonouring offences are unforgivable. They include offences against »besa« (pledge) and unchastity. Unchastity means any unlawful relationship with a woman. It could be a marriage contrary to customs, the abduction of another man's fiancée or wife, fornication.

A man cannot forgive the abduction of his fiancée, father — the abduction of his daughter, a husband — adultery of his wife because they regard them as their property. A husband pays for the wife only half of her value, while he receives the other half as a gift from her parents. Therefore, he could give as a gift (i. e. forgive) what belongs to him, but he cannot do as much with what is another man's. Should he forgive an abductor or adulterer, the owner of a female would become infamous. Infamy comprises the social encouragement to take revenge. As long as he does not take revenge, the person who has suffered the loss is actually infamous, while the wrongdoer is in legal terms honest. Since the tribal society does not have public authorities, the person that has suffered damage is obliged to pursue the delinquent and see to it that the justice is satisfied. He is infamous if he does not defend himself and the customs. Therefore, he is obliged to take revenge on the fornicator. After the revenge has taken place the person that had suffered damage is legally honest, while the wrongdoer is legally dishonest, i. e. he has no right to take revenge.

In tribal society marriage is a means to connect tribes and families by friendship. Such friendship is a means of protection. The institution of marriage is subordinated to the interests of protection. Woman is a link in the system of protection. The main protection institution is the home with family. It is the place where solidarity (alb. *uzdaja*) should rule. The woman proves her trustworthiness by premarital and marital sexual faithfulness. A female who has unlawful relations is not trustworthy to protect property and family.

Unlawful relationship between the sexes is sacrally forbidden. This is what woman's besa means — sacrally persecuted criminal. Because of difficult accessibility and the isolation of women, in the making of the woman's besa there is an intermediary (alb. *kodosh*) who brings together the two fornicators. The intermediary guarantees by his life the secrecy of the relationship and protects the fornicators. In the case of woman's besa all the persons involved pledge their lives.

The unfaithful woman is dangerous for the house she lives in. She could sacrifice her father or her brother, should they undertake to pursue her unlawful partner. She can be free from an undesirable relation by death of her legitimate husband only. It is assumed that she is ready to fulfil any wish of her unlawful partner, such as to rob her house, to betray her husband or brother, to betray family secrets, to endanger family property. That is why heads of families always try to learn with whom a female has made her woman's besa. Then they kill the fornicator to prevent to be killed themselves.

The males have created a system of obstacles by which they isolate a woman from men, thus preventing the making of a woman's besa. These obstacles are called *havali* and comprise woman's guards, architecture, woman's way of clothing, division of labour. The males involved in unlawful relationship with a woman are threatened by castration. Who violates *havali* performs a sacril offence. Such an offence is sanctioned by the capital punishment.

Unchastity can be public or secret. Unchastity is an abduction of a female, a marriage contrary to customs. Public unchastity entails blood feud. By killing the abductor of a woman the blood is given for blood and the cycle of the blood feud is closed. Secret unchastity (such as premarital intercourse) is frequently concealed. The making of a woman's besa is concealed to keep the woman in the house of the legitimate master of the house. However, blood feud for the secret unchastity remains masked with false motives, like quarrels about petty conflicts related to property that could be easily handled by common law. The revenge with a masked motive is followed by a repeated revenge. The family of the person killed believes that he ought not to have been killed for such an insignificant motive. The family of the murderer intimately considers the motive a more serious one than they publicly confess it. The cycle of blood feuds and repeated revenges is difficult to close.

The woman's besa usually precedes besa as a protective institution. Woman's besa is a frequent cause of wars between tribes. Besa, however, becomes the guarantee of the reestablished peace. Woman's besa cannot be compared to *mala fides* and besa to *bona fides* (the Roman institutions). Woman's besa dates back to the period of the formation of the private property and family, a period preceding that of the formation of the state. Both woman's besa and besa had existed for centuries and thousands of years before the organization of public protection security. It is only in the socialist state that the Albanians are given an efficient public order, that the freedom and the equality of the male and female sex have been proclaimed and that the conditions have been created to start forgetting about both woman's besa and besa.

